

Etická východiska transkulturní komunikace 4: Politická a sociální etika

Petr Macek

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu
Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové,
reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Recenzent: ThLic. Petr František Burda, Ph.D.

ISBN 978-80-7435-784-8 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Základní informace o předmětu

Vyučující: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Kontakt: petr.macek@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky: 26 hodin

Hodinová dotace e-learningu: 26 hodin

Pravidla komunikace s vyučujícím: prostřednictvím e-mailové korespondence a korespondence v Moodle.

Osnova předmětu

1. Sociální a politická etika: základní definice a terminologie
2. Historický vývoj sociální a politické etiky
3. Teorie společenské smlouvy a idea lidských práv
4. Moderní politické ideologie: liberalismus, konzervatismus, socialismus
5. Základní principy politické a sociální etiky: solidarita, subsidiarita a obecné dobro
6. Politická etika a praktická politika
7. Právo a politická a sociální spravedlnost
8. Etika vnitřní politiky: demokratický právní stát a právo na odpor vůči státu
9. Etika a ekonomie
10. Etika sociální politiky

Požadavky na ukončení předmětu

Zkouška

- Ústní zkouška vychází z obsahu přednášek a této distanční opory. Od studentů je vyžadována znalost základních otázek a problémových okruhů sociální a politické etiky a schopnost samostatné úvahy nad jednotlivými tématy. Předpokládá se také znalost povinné literatury a literatury probírané v semináři a schopnost propojit témata z povinné literatury s otázkami probíranými během přednášek.

Zápočet

- Aktivní účast na seminář (max. 2 neomluvené absence)
- Skupinová prezentace jednoho z povinných textů seminární četby
- Seminární práce analyzující aktuální politický nebo sociální problém prizmatem politické a sociální etiky.

Literatura

Povinná literatura:

- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, 2004.
- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994.
- BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 2002.
- BECK, U. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: CDK, 2007.
- FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Nakl. Josefa Šimona, 1996.
- MASARYK, T. G. *Ideály humanitní: několik kapitol*. Praha: Čin, 1946.
- MIČIENKA, M. *Příruční slovník občana*. Praha: SLON, 2003.
- MOLITOR, B. *Etika hospodářství*. Praha: ČKA, 1998.
- OCKENFELS, W. *Katolická sociální nauka*. Praha: Zvon, 1994.
- PESCHKE, K.-H. *Hospodářství z křesťanského pohledu*. Praha: ČKA, 1996.
- RIDLEY, M. *Původ ctnosti: o evolučních základech a zákonitostech nesobeckého jednání člověka*. Praha: Portál, 2000.
- RICH, A. *Etika hospodářství I-II*. Praha: OIKOYMENH, 1994.
- SHAPIRO, I. *Morální základy politiky*. Praha: Karolinum, 2003.
- SHAPIRO, I.; HABERMAS, J. *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofie, 2002.
- SCHWEIDLER, W. *Der gute Staat: politische Ethik von Platon bis zur Gegenwart*. Stuttgart: Alber, 2004.
- SPIEKER, M. *Sociální stát a jeho krize*. Praha: Grada, 1996.
- SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996.
- SWIFT, A. *Politická filozofie: základní otázky moderní politologie*. Praha: Portál, 2005.
- VELEK, J. (ed.). *Spor o spravedlnost*. Praha: Filosofie, 1997.
- WELSCH, W. *Postmoderna: pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: KLP, 1993.
- WILLIAMS, B. *Na počátku byl čin: realismus a moralismus v politické diskusi*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011.

Doporučená literatura:

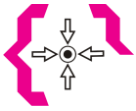
- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek, 1996.
- ARISTOTELÉS. *Politika I*. Praha: Rezek, 1999.
- FUKUYAMA, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002.
- FURGER, F. *Christliche Sozialethik in pluraler Gesellschaft*. Münster, 1997.
- HOBBS, T. *Leviathan neboli O podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského*. Praha: Melantrich, 1941.

- HÖFFE, O. *Wirtschaftsbürger, Staatsbürger, Weltbürger: politische ethik im Zeitalter der Globalisierung*. München: C. H. Beck, 2004.
- HUNTINGTON, S. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Melantrich, 2001.
- KANT, I. K věčnému míru. Filozofický projekt. In TENTÝŽ. *K věčnému míru. Filozofický projekt – O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: OIKOYMENH, 1999, s. 7-51.
- LOCKE, J. *Druhé pojednání o vládě*, Praha: Svoboda, 1992.
- NOZICK, R. *Anarchy, state, and utopia*. New York: Oxford, 1991.
- PAPEŽSKÁ RADA PRO SPRAVEDLNOST A MÍR. *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.
- PLATÓN. Ústava. In TENTÝŽ. *Spisy IV: Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 15-376.
- REESE-SCHÄFER, W. *Politisches Denken heute: Zivilgesellschaft, Globalisierung und Menschenrechte*. München/Vien: Odenbourg, 2007.
- RENÖCKL, H. et al. (ed.) *Rudern auf stürmischer See: sozialetische Perspektiven in Mitteleuropa*. Wien – Würzburg: Echter, 2006. *Sociální encykliky (1891-1991)*. Praha: Zvon, 1996.
- WALZER, J. *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books, 1983.

Význam ikon v textu

Cíle

Na začátku každé kapitoly je uveden seznam cílů.

Časová náročnost

Udává, kolik času budete přibližně potřebovat k nastudování kapitoly.

Pojmy k zapamatování

Seznam důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

V poznámce jsou různé méně důležité nebo upřesňující informace.

Kontrolní otázky

Prověřují, do jaké míry student text a problematiku pochopil, zapamatoval si podstatné a důležité informace.

Souhrn

Shrnutí tématu.

Literatura

Použitá ve studijním materiálu, pro doplnění a rozšíření poznatků.

1 Sociální a politická etika – základní definice a terminologie

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o definicích základních termínů sociální a politické etiky.
- Získáte základní vodítka pro rozlišování mezi individuální a sociální etikou.
- Získáte přehled o personalistických základech sociální a politické etiky.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• etika	• politická etika	• kolektivismus
• individuální etika	• personalismus	• společnost
• sociální etika	• individualismus	• společenské instituce

1.1 Místo sociální a politické etiky v rámci etického uvažování

Úvodní kapitola našeho kurzu představuje klíčové milníky naší cesty, na níž se budeme setkávat s etickými otázkami a dilematy spojenými se společenským a politickým životem. Možná ještě důležitější než promýšlení konkrétních problémů – např. jak mají být vysoké daně nebo jak má být nastaven zdravotnický nebo vzdělávací systém – je uvědomění si místa jaké etika a její společenská a politická dimenze v lidském životě hraje.

Dříve než se zaměříme na konkrétní vnitřní etické principy, chceme proto narýsovat základní obrysy hřiště, na kterém se budeme pohybovat. Jde o zásadní krok pro správné pochopení všech následujících kapitol. Při řešení etických otázek je důležité přemýšlet nejen o krocích jednotlivých hráčů, ale především o tom, jaké mantinely jim nastavuje jejich herní prostor. Naším cílem proto bude sledovat společenský a politický život z nadhledu, pochopit vnitřní principy, které ho utvářejí.

1.1.1 Vymezení základních pojmů

Etika

V klasickém evropském myšlení, které má svůj původ v řecké antice, byla etika chápána jako praktická filosofie, jako přemostění mezi světem teorie a praxe. Za tímto přesvědčením stálo vědomí, že náš život se neskládá jenom ze sledu vzájemně nesouvisejících zkušeností a zážitků, ale že v jeho jádru leží určité všeobecně platné principy. A z druhé strany tyto principy nejsou pouze abstraktní, od života odtržené,

nesrozumitelné úvahy, ale jedná se o skutečnosti, které zásadním způsobem utvářejí praktický život.

Když nahlédneme do díla nejvýznamnějších řeckých filosofů Platóna a Aristotela, nalezneme v nich přesvědčení, že lidský život je utvářen dobrem, které není pouhým součet všech příjemných zážitků, s nimiž se člověk v životě setkává, ale je člověku dáno jako obecný princip formující jeho životní postoje a zásady. Z tohoto pohledu je cílem etiky, praktické filosofie, utvářet lidský život tak, aby byl k tomuto dobru nasměřován. Člověk má v sobě pěstovat trvalé návyky, ctnosti, které mu umožní žít dobrý život.

Filosofie proto není jen abstraktním, spekulativním myšlením, ale má zásadní vliv na praktický život člověka.

Přestože se v pozdějších dějinách evropské filosofie objevila celá řada odlišných konceptů etiky vycházejících z nejrůznějších filosofických škol a proudů, budeme se v následujících kapitolách držet převážně tohoto klasického chápání. Nechceme samozřejmě přehlížet pestrost a mnohotvárnost evropské tradice. U jednotlivých nejvýznamnějších postav se v rámci našeho kurzu krátce zastavíme, pro představení hlavních etických koncepcí a škol pak slouží specializované kurzy.

Na následujících stránkách bude naší snahou vystavět most, který nám umožní překlenout propast mezi abstraktními principy a každodenní životní zkušeností. Cílem při tom má být uvažovat o tom, co znamená dobrý lidský život. V případě sociální a politické etiky pak co to znamená dobrý život ve společenství ostatních lidí, v politickém dění, uprostřed obce.

Individuální a sociální etika

Jedním ze zásadních kroků, které je třeba učinit při přemýšlení o společenském a politickém životě, je vyjasnění otázky, co vlastně znamená a zda vůbec existuje něco jako sociální a politická etika. K detailnější úvaze o místě člověka ve společnosti a vztahu jedince a společenské existence se ještě dostaneme ve druhé části této kapitoly. Na tomto místě je třeba si jen uvědomit, že odpověď na otázku, co je sociální etika není vůbec samozřejmá.

Nepotlačujeme vlastně, když mluvíme o etice společenského života, důležitost každého jednotlivého člověka? Není etika, hledání dobrého života a přemýšlení o správném jednání, primárně záležitostí nás jako svobodných a odpovědných jedinců? Nerušíme tím naši svobodu, pokud chceme mluvit o společenském a politickém rozměru etiky? Zásadní otázka, kterou si zde musíme položit, zní, zda etika znamená čistě naši osobní odpovědnost za náš vlastní dobrý život nebo zda nás uvádí do vztahů s ostatními lidmi.

Zdá se, že odpověď, kterou na výše položené otázky dáme, vychází z našeho pohledu na to, kým člověk je a co pro jeho život znamenají vztahy s ostatními lidmi.

My při našich úvahách budeme vycházet z předpokladu, že etika není pouze otázkou individuální cesty každého jednotlivce, který je absolutně nezávislý na ostatních, ale že má svůj důležitý společenský rozměr. Individuální a sociální etiku pak můžeme definovat následujícím způsobem:

Individuální etika

Individuální etika je praktickým jednáním jednotlivce, individuální lidské osoby. Vztahuje se primárně k jeho osobní zodpovědnosti. Jde o jednání, které můžeme přičíst konkrétní osobě a můžeme se ptát, zda je takové jednání dobré či špatné.

Sociální etika

V sociální etice jde o morální hodnocení sociální skutečnosti. Předpokládá fakt, že lidský život se neskládá jen z individuálních, vzájemně nesouvisejících činností. Lidé svojí aktivitou vytvářejí společenské instituce. Společenskými institucemi jsou myšlené pravidelné, opakující se mezilidské interakce, které dostávají svojí pevnou, ohraničenou podobu (typicky rodina, obec, stát). Sociální etika posuzuje vztahy, vnitřní struktury, systémy a pravidla uvnitř společenských institucí a ptá se, zda jsou tyto instituce spravedlivé či nikoliv.

Konkrétně si vztah individuální a sociální etiky můžeme představit například na nastavení školského systému. Při našem vzdělávání nemůžeme opominout naši individuální, osobní zodpovědnost. Jako studenti si uvědomujeme cíl našeho vzdělávání, jeho vnitřní smysl a dobro, které do našeho života přináší. Během studií si každý člověk upevňuje své vnitřní návyky, ctnosti, které mu umožňují tohoto cíle dosáhnout – student je odpovědný za čas, který studiem stráví, za osvojení určitých znalostí, dovedností a postojů. Zároveň při tom poznává, jak získáním praktických dovedností prohlubuje svoji schopnost vést dobrý lidský život. Toto všechno zahrnuje sféra individuální etiky

Naše studium ale není určováno jen našimi vnitřními postoji, návyky, ctnostmi. Zásadní vliv na něj má i vnější systém, v němž se studijní život odehrává. Je studium placené nebo je poskytované zdarma? Jakým způsobem se člověk může studentem stát? Co to vlastně znamená rovný přístup ke vzdělávání? Jaké je finanční ohodnocení učitelů? Mají univerzity svoji samosprávu nebo jsou přímo řízeny státem? Toto jsou otázky, které není možné řešit pouze na individuální rovině. Týkají se společenských struktur a institucí, jejich vnitřního nastavení a pravidel jejich fungování. Narážíme zde na společenský a politický rozměr etiky.

Je důležité si uvědomit, že individuální a sociální etika tvoří vnitřně propojené perspektivy, které spojuje snaha o to rozlišit, co je skutečně dobrým životem. Můžeme na ně pohlížet jako na dvě strany jedné mince. Obě dvě strany jsou neodmyslitelnou součástí našeho etického tázání a bylo by zásadní chybou snažit se převádět jednu stranu na druhou. Došlo by tak k problematické redukci lidského života.

Při převedení veškeré etiky na její individuální dimenzi bychom mohli snadno přehlédnout, jak důležité jsou pro náš život společenské struktury. V mnohém předurčují, kam bude náš život směřovat a jakou podobu dostane. Jednoduše, vše nelze měnit pouze na osobní úrovni a je nutné docenit i nutnost systémové změny.

Na druhou stranu, jak o tom budeme podrobněji hovořit za chvíli, člověk není pouze kolečkem v mechanismu společenského života. Má svoji osobní důstojnost a odpovědnost za svůj vlastní život. Bez individuálního, osobního rozměru by se z etiky mohl snadno stát nástroj k ovládnutí společnosti a k projektům sociálního inženýrství.

1.2 Personalistické základy sociální a politické etiky

Z předcházejícího výkladu je patrné, že otázka vztahu jedince a společnosti hraje v sociální a politické etice prvořadou úlohu. Můžeme říci, že jde o otázku, na jejímž rozřešení závisí celá další stavba etického systému. Opět se zde ukazuje úzké propojení mezi etikou a obecnými filosofickými principy. Naše etické uvažování je neodmyslitelně spojeno s naší filosofickou představou o člověku, oborem filosofie nazývaným filosofická antropologie a filosofická antropologie na druhou stranu vychází z ještě obecnějších filosofických principů, z oblasti, kterou můžeme označit jako metafyzika

nebo ontologie. Na následujících řádcích se proto chceme blíže zastavit u základních filosoficko-antropologických předpokladů, které budou určovat naše etické tázání.

Evropská tradice a zejména způsob jakým se filosofické myšlení rozvinulo v moderní době, nám nabízí nepřeberné množství nejrůznějších filosofických škol a směrů. Pro naše uvažování o místě člověka ve společnosti budeme vycházet z přístupu, který obecně nazýváme *personalismus*, filosofického proudu, který člověka chápe primárně jako osobu.

Pro detailnější informace o personalistické filosofii musíme v tuto chvíli odkázat na příslušnou odbornou literaturu.¹ Na tomto místě pouze připomeneme základní východiska personalismu: Personalistické myšlení se výrazněji rozvinulo ve filosofii 20. století. Vychází ale z hluboké evropské duchovní tradice, jež v sobě spojuje antické přemýšlení o hodnotě lidského života, které vyrůstá z poznání, že člověk je rozumová, duchovní bytost a jako taková má svébytnou, neredukovatelnou podstatu, substanci, s tradicí křesťanské filosofie, která zasazuje lidský život do vztahu s Bohem, který je poznáván jako společenství vztahů. I člověk je proto bytostně určen svými vztahy, k Bohu i k ostatním lidem.

V personalismu se tedy ukazuje obraz člověka, který není jen výslednicí společenských a kulturních sil, člověka, kterého nemůžeme redukovat pouze na biologickou stránku jeho existence. Lidskou osobu můžeme chápat jako rozumového živočicha, *animal rationale*, nebo možné ještě lépe jako vtěleného ducha, jako zvláštní způsob existence rozkročený mezi imanencí našeho světa a transcendentním horizontem, který v posledku zakládá skutečnost světa.² Podstata, substance lidské osoby zároveň není izolovanou monádou, zcela soběstačným a svébytným světem sama pro sebe. Personalismus ji chápe především jako dar, jako jistou nesamozřejmost, která nevyrůstá sama ze sebe, ale je určena vztahem Dárce k obdarovanému. Celé tajemství lidské existence je pak neseno tímto napětím přijetí a znovudarování.

Jaké důsledky z toho vyplývají pro vymezení vztahu jedince ke společnosti a pro pochopení toho, jaké místo společnost zaujímá v lidském životě? V první řadě, pokud uvažujeme o lidské osobní existenci založené ve svébytné, samostatné substanci, má lidská osoba jistou prioritu vůči společnosti. Jednotlivý lidský život není pouze výsledkem působení různých biologických, kulturních a společenských sil. Každá osoba má svoji důstojnost a hodnotu, kterou nelze odvodit z místa, jež zaujímá ve společenském životě. Jednoduše řečeno, člověk není pouze kolečkem ve stroji, do něhož se proměňuje moderní společnost. Absolutním cílem lidského života není sloužit společenským nebo politickým cílům, ale smysl lidské existence je ukotven hlouběji. Filosoficky bychom řekli na rovině samotného bytí, které může být jinak vyjádřeno jako dobro, pravda a krása.

Na druhé straně člověk nemůže žít izolovaně od společnosti. Platí zde známá Aristotelova definice, že člověk je společenským, politickým tvorem – *zoon politikon*. Pokud bychom chtěli vystavět naši existenci izolovaně od druhých, něco zcela podstatného by se z našeho života vytratilo. Personalismus nám na tuto skutečnost dává ještě hlubší náhled – člověk je společenskou, politickou bytostí proto, že je v první řadě vztahovou bytostí. Pokud na absolutní rovině vnímáme náš život jako dar, pak se tato skutečnost přenáší i do roviny konkrétní životní zkušenosti. Jak upozorňovali velcí personalističtí filosofové, kupříkladu Martin Buber, dříve, než vnímáme sami sebe jako Já, zakoušíme vztah k druhým, k Ty, které nám dává život. Nejhlubším a základním

¹ CLARKE, W. N. *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007; CORETH, E. *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha: Zvon, 1996; GUARDINI, R. *Osoba a svět*. Svitavy: Trinitas, 2005; VRÁNA, K. *Dialogický personalismus*. Praha: Zvon, 1996.

² CLARKE, W. N. *Osoba a bytí*, s. 40-50.

vyjádřením této dimenze vztahu Já – Ty je samozřejmě vztah rodiče k dítěti a dítěte k svému rodiči.³

V personalistickém chápání člověk není sám sobě Stvořitelem, nemůže si dát život a ani tento život nemůže sám plně rozvinout. Proto je nutně zasazen do sítě nejrůznějších vztahů. A nejde jen o jednotlivé vztahy Já – Ty. Tato dimenze zákonitě přerůstá ve společenskou rovinu vztahu Já – My. Zde se potvrzuje Aristotelova myšlenka, že člověk je svojí přirozeností členem obce, *polis* a tudíž politickým tvorem. Nikoli ve smyslu zapojení do stranické politiky a politických struktur, ale na základní rovině vztahů k obci, do níž se narodí a k níž patří. Hovořili jsme o hodnotě a důstojnosti každé lidské osoby, každého individuálního člověka. To jistě platí a má prioritu před všemi společenskými a kulturními strukturami. Na druhou stranu společnost, obec, rodina předchází individuální lidské existenci. Člověk se nerodí do prázdného prostoru, ale vždy jsou mu darována konkrétní společenství dalších lidí. A je to právě konkrétní politická obec, konkrétní tradice, díky níž člověk může poznat absolutní hodnotu své existence, Dobro, které mu daruje život.⁴

1.2.1 Personalismus v protikladu ke kolektivismu a individualismu

Personalismus se svým plným a neredukovaným chápáním lidské osoby vymezuje vůči dvěma krajním polohám chápání vztahu jedince a společnosti. Můžeme říci, že personalistická filosofie představuje jakousi střední cestu mezi extrémními polohami, které ruší buď jedince nebo společnost. Polohami, které můžeme označit jako kolektivismus a individualismus.

Kolektivismus

Kolektivismus dává jednoznačně přednost společnosti před jednotlivcem, jedince zcela společnosti podřizuje. Nejvýraznějšími představiteli kolektivismu jsou moderní totalitní hnutí – komunismus a nacismus. Zejména v marxistickém komunismu došlo k teoretickému rozpracování filosofického systému, který chápe jednotlivce pouze jako funkci uvnitř kolektivu. Místo člověka ve společnosti je definováno čistě společenskými nebo ještě spíše ekonomickými vztahy. Člověk se stává nástrojem absolutně platných společenských vztahů a je v podstatě zrušena jeho svobodná vůle.

Individualismus

Individualismus upřednostňuje jednotlivé před obecným, jednotlivce před společností. Vyrůstá z řady různých proudů moderní filosofie, jeho kořeny můžeme hledat už ve středověkém nominalismu a dále v důrazu novověké filosofie na autonomii lidského rozumu nezávislého na jakémkoli daném metafyzickém řádu, takto třeba u Descarta. K největšímu rozvinutí individualismu došlo v novověkém liberálním myšlení. Za nejvýraznějšího představitele zde můžeme označit Johna Locka (1632-1704). Individualismus stanovuje jako základní princip společenského a politického života absolutizovanou svobodu a nezávislost jedince. Moderní liberální demokracie tak spočívá pouze na čistě kvantitativním sčítání jednotlivých autonomních individuů a nebere v potaz

³ BUBER, M. *Já a ty*. Praha: Kalich, 2005, s. 33-64.

⁴ SCHINDLER, D. C. *Freedom from Reality, The Diabolical Character of Modern Liberty*. University of Notre Dame Press, 2017, s. 352-358.

řád obecného dobra, které jak jsme viděli, představuje základní horizont sdíleného společenského života.⁵

1.3 Společnost a společenské instituce – základní definice

Pokud chápeme člověka primárně jako osobu s vlastní svébytnou podstatou, substancí, obdařenou nezcizitelnou důstojností, jak naopak máme a můžeme rozumět společnosti? Na předcházejících stránkách jsme definovali etiku, nyní zbývá pro správné porozumění termínu „sociální etika“ podat definici společnosti. Pro dosažení tohoto cíle budeme postupovat ve dvou krocích – nejdříve se zaměříme na definici společenských institucí a poté na definici společnosti jako takové.

Společenské instituce

Společenské instituce chápeme jako základní stavební kameny společnosti. Jak jsme naznačili již výše, sociální etika se nezabývá tolik společností v obecném a abstraktním významu. Jsou to právě společenské instituce, které představují její prvořadé pole zájmu. Významu termínu „instituce“, tak jak jej chápe sociologie nebo sociální etika, nejlépe porozumíme v protikladu k termínu „organizace“. Organizací myslíme formální skupiny, které jsou zaměřeny na konkrétní účel a mají svoji jasně určenou strukturu. Typicky se jedná o státní úřady apod.

Instituce chápeme především jako společenské útvary, které nesou určitý soubor hodnot a norem. Nejde u nich primárně o jejich formální vymezení, formální organizaci, ale zejména o to, že ve společnosti zajišťují udržování, řízení a předávání základních hodnotových obsahů. Aby toto mohly zajišťovat, patří k dalším definičním znakům společenských institucí pravidelnost jejich fungování. Instituce upravují oblasti společenského života, které se pravidelně opakují a tvoří páteř společnosti. Mezi základní společenské instituce tak můžeme zahrnout např. manželství, rodinu, školu, trh, vlastnictví atd.

Společenské instituce dodávají společenským vztahům stabilitu a historickou kontinuitu, umožňují nám orientaci ve světě, ve kterém žijeme a díky tomu tvoří nezbytné zázemí pro společenskou změnu a pokrok. Opět zde narážíme na vzájemnou propojenost tradice přenášející základní společenské hodnoty, a pokroku, který tyto hodnoty aktualizuje pro současnost. Jako takové jsou společenské instituce především nositelkami vnitřního smyslu. Nemohou být proto jednoduše zrušeny nebo od základu změněny. Jsou garanty jisté vnitřní soudržnosti společnosti.

Vztah lidí, jedinců a institucí představuje základní téma sociální etiky. Napětí, které je zde přítomné jasně vysvítá z předcházejících řádků: Společenské instituce jsou nositelkami tradice, která umožňuje, podporuje a usnadňuje mezilidské soužití. Hrozí ale nebezpečí ustrnutí tradice, jejího odtržení od historického vývoje a reálných potřeb lidí v daném čase a místě. Společenské instituce a tradice, kterou nesou, je proto nutné neustále vystavovat kritice. Přemýšlet o jejich vnitřním smyslu a o tom, zda jejich aktuální konkrétní podoba tomuto vnitřnímu smyslu odpovídá.

⁵ CORETH, E. *Co je člověk*., s. 166-167

Společnost

Společnost pak můžeme definovat jako souhrn všech společenských institucí, všech norem a hodnot, jejichž jsou nositeli i jako souhrn všech konkrétních společenských organizací, skupin i jednotlivců, které nacházíme v daném čase a prostoru. Společnost jako celek je ještě výrazněji než jednotlivé společenské instituce jistou abstrakcí, současným jazykem můžeme říci „konstruktem“. Představuje spíš určitý základní horizont, pozadí, na němž se odehrává naše uvažování o sociální etice. Promyšlení podstaty společnosti je úzce spojeno s filosofickou perspektivou, která se táže po podstatě člověka i bytí jako takového.

Jak jsme již naznačili výše, pro perspektivu, kterou otevíráme v našem kurzu, je základní pochopení člověka jako osoby. Společnost pak chápeme primárně jako vztahy mezi jednotlivými osobami. Nejedná se ale jen o jednotlivé vztahy v synchronní perspektivě (tady a teď), ale i v perspektivě diachronní (tak jak na sebe navazují v jednotlivých historických obdobích). Společnost tedy není pouze souhrn všech jednotlivců žijících v konkrétní době na konkrétním území, ale zahrnuje i celou historickou, kulturní a náboženskou tradici, jež danému společenství dává jeho konkrétní tvar a podobu.

Kontrolní otázky

1. Jakým způsobem rozumíme pojmu etika?
2. Definujte rozdíl mezi individuální a sociální etikou.
3. Jaká jsou základní filosofická východiska personalistické filosofie?
4. Jakým způsobem chápe sociální etika individualismus a kolektivismus?
5. Jaký význam hrají v sociální etice společenské instituce?

Souhrn

Úvodní kapitola představuje základní pojmy a definice z oboru sociální a politické etiky. Nejprve definuje etiku jako praktickou aplikaci základních filosofických termínů. Poté si všímá rozdílů mezi individuální a sociální etikou a ukazuje zásadní důležitost sociální etiky jako etiky společenských institucí. Zabývá se také základními filosofickými východisky sociální etiky, které nachází v personalistickém filosofickém přístupu.

Literatura

BUBER, M. *Já a ty*. Praha: Kalich, 2005.

CLARKE, W. N. *Osoba a bytí*. Praha: Krystal OP, 2007.

CORETH, E. *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Praha: Zvon, 1996.

GUARDINI, R. *Osoba a svět*. Svitavy: Trinitas, 2005.

SCHINDLER, D. C. *Freedom from Reality, The Diabolical Character of Modern Liberty*. University of Notre Dame Press, 2017.

VRÁNA, K. *Dialogický personalismus*. Praha: Zvon, 1996.

2 Historický vývoj sociální a politické etiky

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o historickém vývoji sociální a politické etiky
- Budete schopni rozlišovat mezi přístupem k sociálním a politickým otázkám v antice, ve středověku a v novověkém období.
- Získáte přehled o nejdůležitějších postavách, které ovlivnily evropskou tradici politického myšlení.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• obec	• ctnost	• přirozenost
• polis	• obecné dobro	• společenská smlouva
• náboženství	• teleologie	

Historický vývoj sociální a politické etiky představíme pouze v nejstručnějším možném přehledu. Cílem následující kapitoly je připomenout zásadní vývojové prvky, které vedly k vytvoření moderního, novověkého politického myšlení, jímž se budeme zabývat v dalších částech našeho kurzu. Na tomto místě chceme upozornit na společné vývojové linie i na zásadní odlišnosti klasického a moderního politického myšlení.

2.1 Tradice antického politického myšlení

V antickém Řecku začíná evropský politický život. Vyrůstal z konkrétních historických podmínek. Zeměpisná poloha a přírodní podmínky daly v Řecku vzniknout celé řadě malých městských států. A právě obec - *polis*, společenství, na němž se podílejí občané města, dalo vzniknout termínu politika, politický život i politickému myšlení, politické filosofii.

Termín obce, polis byl pro praktický život v městských státech i pro jeho teoretickou, filosofickou reflexi zcela zásadní. Byla to obec, která dávala jednotlivému lidskému životu tvar a udílela mu vnitřní smysl. Život obce se neomezoval pouze na politiku v dnešním slova smyslu, tedy na politiku jako na správu jednotlivých veřejných agend, ale zahrnoval a integroval v sobě mnohem širší spektrum činností. Politický život byl bytostně spojen s náboženským životem. Náboženství bylo v klasické době chápáno jako to, co vyjadřuje a uděluje společnosti její základní hodnoty. Kultura, představa o tom, co utváří hodnotný lidský život, byla neodmyslitelně spojena s náboženstvím, pravidelnými obřady a rituály. A tyto rituály byly na druhé straně pevně svázány s politickým životem obce. Vystává před námi obraz propojeného celku náboženství, kultury a politiky. V politické praxi i teorii tedy nejde jen o dobré vládnutí v úzkém slova smyslu, ale o celek dobrého života jako takového, o obecné dobro, které představuje cíl lidského života. Tuto

širokou vizi politického života je dobré podržet na paměti, zvláště v kontrastu s moderní koncepcí politiky, která se soustředí na „praktické“, mnohdy spíše pragmatické a instrumentální vedení politiky.

Řecký odkaz pro evropskou politickou tradici ale nepřináší jen důraz na propojenost jednotlivých celků lidského života (kultura, politika, náboženství). Ukazuje také na důležitost racionálního uvažování pro politickou praxi. Odkaz Řecka nespočívá jen v historické podobě života jednotlivých městských států, ale také ve zrodu politického myšlení, politické filosofie. Přestože je politika úzce svázána s náboženským životem, odpoutává zároveň člověka od úzké svázanosti s archaickým, mytologickým myšlením. V politické filosofii, a především u jejích vrcholných antických představitelů, Platóna a Aristotela, přestává být politika mýtem, něčím, co je určováno na jedné straně vůlí bohů a na druhé straně přírodními silami, přičemž obě tyto síly představují v archaickém světě spojené nádoby, dvě strany jedné mince. Život v obci je od této chvíle otevřen kritice lidského rozumu. Obec nepřestává být základním prvkem lidského života, kupříkladu pro Aristotela je představa lidského života mimo obec nepředstavitelná. Filosofická díla ale ukazují, že existuje horizont, který život obce přesahuje. Polis, obec není plností světa, jedinou sférou lidské existence. Politický život, a nejvýrazněji je to patrné v Platónově politickém myšlení, má přivádět člověka k dobru jako takovému.

I v politické filosofii tedy nemá politika jen čistě praktický význam, ale má směřovat mnohem hlouběji. Má vést ke kultivaci člověka, k péči o lidskou duši, rozvoji lidských čtností.

Jednotlivými antickými filosofy se na tomto místě zabývat nebudeme, pro další studium jednotlivých myslitelů odkazujeme na příslušnou literaturu. Pro naše studium sociální a politické etiky, pro naše uvažování o střetávání tradice, která dává společnosti tvar s pokrokem, který tento tvar přizpůsobuje požadavkům a nárokům současnosti, je ale dobré podržet tento základní vklad antiky pro evropské přemýšlení o politice – politika jako prostor, v němž má člověk směřovat k dobrému životu. K dobrému životu, jenž není jenom jeho individuálním úsilím, ale který ho přivádí do společenství s ostatními. K životu, jenž není jenom jeho soukromým dobrem, ale který má svůj bytostný základ v obecném dobru.

2.2 Politické myšlení křesťanského středověku

Vztah křesťanského náboženství k společenské a politické sféře lidské života je ambivalentní, komplexní, plný paradoxů a napětí. Je zřejmé, že rozšíření křesťanství v celém antickém Středomoří a především jeho postupná proměna ve státní náboženství Římské říše, jež započala za císaře Konstantina na počátku 4. století, zásadním způsobem proměnila kulturu a společnost tehdejší doby. Bez nadsázky můžeme říci, že evropská kultura vznikla teprve pokřesťanštěním evropských národů. Dokonce, pokud bychom chtěli jít ještě dále, můžeme tvrdit, že evropské národy se rodí teprve v okamžiku své christianizace. Křesťanství přináší tvořivou syntézu židovského náboženského odkazu, antické řecké filosofické tradice a římského státnického umění. Při vytváření evropské tradice politického myšlení proto hrálo křesťanství prvořadou roli.

Na druhou stranu křesťanská víra v sobě neobsahuje žádnou explicitní politickou nauku. Když procházíme stránky Nového zákona, základního textu křesťanské tradice, nacházíme zde spíše opatrný nebo kritický postoj k politickému životu. Možná nejvýrazněji to vyjadřuje známý Ježíšův výrok „Co je císařovo, odevzdejte císaři, co je Boží, Bohu.“ (Mk 12,17), který naznačuje distanci mezi světem politiky, císaře a světem náboženské víry, úctou k Bohu. Křesťanství proto v dějinách Evropy nepřipadla úloha

měnit politiku zvnějšku, nýbrž *zvnitř*. Křesťanství nevstupuje do dějin jako revoluční síla, která by přicházela s propracovaným politickým programem a snažila by se jej společnosti vnutit. Jádrem křesťanského poselství vychází z vnitřního vztahu každého jednotlivého člověka k Bohu. Nebo možná přesněji řečeno na prvním místě vztahu Boha k člověku, jak se to ukazuje v životním příběhu Ježíše Krista. Křesťanství proto vnáší do evropského příběhu specifický důraz na osobní hodnotu a důstojnost každého lidského života a s tím spojenou svobodu, která nemůže být svázána s žádným konkrétním společenským uspořádáním.

Křesťanství se tedy na jedné straně intenzivně podílí na životě společnosti a hluboce přetváří její kulturu. Na druhé straně tak začíná primárně jako zvnějšku působící politická moc, ale skrze vnitřní duchovní působení. Toto napětí je dobře patrné i v historické epoše, která byla, pokud hovoříme o politickém a sociálním uspořádání, křesťanství ovlivněna nejhluběji – v období evropského středověku.

Křesťanství do středověkého myšlení nevstupovalo jen jako moment individuální, osobní náboženské víry. Jeho principy hluboce ovlivňovaly celý společenský řád. Myšlenka řádu – *ordo* – byla ostatně něčím, co bylo středověké společnosti více než vlastní. V jednotlivostech jde opět o velmi mnohotvárnou a komplexní otázku. Obecně ale můžeme říci, že společenský řád byl chápán jako jistý podíl, participace na věčném Božím řádu. Nešlo zde o mechanické napodobování duchovního řádu skutečnosti nebo o snahu ponížít nebesa na tuto zem. Přemýšlení o společnosti ale vycházelo z přesvědčení, že uspořádání pozemských skutečností nějakým způsobem odráží a zrcadlí věčný řád. Analogickým způsobem se má řád tohoto světa připodobňovat Božímu řádu.

U konkrétních autorů se samozřejmě postoj k povaze politické moci a politického řádu liší. U největšího církevního otce křesťanského starověku, svatého Augustina (354-430) převládá skeptičtější postoj k politice. Existence státu byla v jeho myšlení chápána jako trest za prvotní hřích. Tedy jako něco, co neexistuje kvůli samotné lidské přirozenosti, ale co do lidského života vstupuje až druhotně, kvůli lidské narušenosti. Stát má sloužit především jako strážce spravedlnosti. V podmínkách pozemské existence je ale skutečná spravedlnost, v Augustinově myšlení chápána především jako „láska, která slouží pouze Bohu a jako taková řádně ovládající vše ostatní“, jen obtížně dosažitelná. Z toho důvodu je velmi obtížně představitelná i existence dokonalého státu. Stát má přesto ve společenském životě i svoji pozitivní úlohu. Má sloužit především k udržení společenského řádu a zabránění všeobecné válce.

V myšlení druhého významného středověkého myslitele, u nějž se chceme blíže zastavit, Tomáše Akvinského (1225-1274) nabývá politický život výrazně pozitivnějšího významu. Akvinský vychází ve svých úvahách z Aristotelovy politické filosofie, Tomáše Akvinského ostatně můžeme považovat za autora, který „pokřesťanštil“ Aristotelovu filosofii. Člověka proto vnímá jako společenského tvora již na základě jeho přirozenosti. Stát nevzniká z chaosu zapříčiněného pádem člověka, ale je pozitivní silou umožňující dobrý lidský život. Přestože jako nejlepší konkrétní formu vlády uváděl Tomáš Akvinský vládu jednoho, monarchii, spočívá jeho odkaz pro evropské politické myšlení v důrazu na obecné dobro a přirozený zákon, který má usměrňovat každou jednotlivou politickou moc. Vládce není obdařený absolutní a suverénní mocí, jež by nebyla svázána žádnými dalšími kritérii. Svoji moc musí uplatňovat k dobru těch, jimž vládne. Z toho důvodu je také oprávněná vražda tyрана vedoucí k osvobození politického společenství od kruté a nespravedlivé vlády, myšlenka, která důležitým způsobem ovlivnila další vývoj politického myšlení. Závaznost obecného dobra a přirozeného zákona také vytváří prostor svobody a autonomie pro jednotlivé členy politické obce – jejich život nemůže být

určován jen momentální vůlí vládce, ale je ukotven v hlubším horizontu, jež musí respektovat vládce i ovládaný.

Další důležitým faktorem utvářejícím spravedlivou vládu, který umožňuje její zasazení do obecně platného hodnotového rámce je církevní autorita. Zatímco jednotliví králové vládnou na konkrétním vymezeném území a jsou oprávněni pro něj vydávat zákony a vynucovat dodržování těchto zákonů, církev je obdařena univerzální autoritou v otázkách náboženské víry, nauky a etiky. Proto, aby vládl spravedlivě a v souladu s obecným dobrem, je proto vládce povinen přizpůsobit zákony své země nauce katolické církve. Přestože z pohledu moderní doby může tento přístup zdánlivě vypadat jako nemístně vměšování církve do autonomní politické sféry, ve středověku byl chápán jako zajištění základních hodnot, základního dobra nutného pro fungování společnosti. Žádná společnost nemůže existovat bez společného hodnotového horizontu. I proklamovaná neutralita současné liberální demokracie ve skutečnosti zakládá určité jasně vyjádřitelné principy, které je každá vláda i každý občan nucený dodržovat. Pro studium politické a společenské etiky je proto zajímavé a důležité sledovat proměnu tohoto základního hodnotového horizontu směrem od v antickém a křesťanském dědictví ukotveného konceptu obecného dobra k liberální myšlence svobody a autonomie jednotlivce.

Dědictví křesťanského středověku je bohaté a rozporuplné. Na jedné straně uchovává dědictví antické politické filosofie. Přejímá její myšlenku obecného dobra a dále ji rozvádí a obohacuje, především směrem k docenění hodnoty každého jednotlivého člověka, každé lidské osoby. Zároveň si je křesťanské myšlení, jak jsme to mohli pozorovat na příkladu svatého Augustina, vědomé nedostatečnosti čistě politického myšlení. Politika mnohdy vychází z lidské nedokonalosti, hříšnosti a narušenosti. Proto musí být podrobována neustálé sebekritice a musí si být vědoma nebezpečí zbožštění a ideologizace politického života.

2.3 Novověké politické myšlení

Přemýšlení o politice v novověku, v době, jejíž počátek můžeme zhruba vymezit koncem 15. a počátkem 16. století, bylo formováno hlubokou proměnou, již evropská společnost procházela. Politické myšlení nemůžeme oddělit od dalších faktorů, které výrazně ovlivnily názor na postavení člověka uprostřed světa i na povahu světa jako takového. Na počátku novověku se z krize pozdního středověku 14. a 15. století vynořila celá řada nových a převratných koncepcí, která zásadním způsobem proměnily náš vztah k realitě lidského života. Nešlo samozřejmě o jednorázovou změnu. Řada momentů má své kořeny ve vzniku městské společnosti vrcholného středověku, některé prvky jsou výsledkem postupného a pomalého vývoje. Nic to ale nemění na skutečnosti, že novověká zkušenost se zásadním způsobem odlišuje od zkušenosti klasické antiky a křesťanského středověku.

Jak tyto změny můžeme nejlépe popsat? Existuje mezi nimi nějaký spojující prvek? I když každé takovéto hledání je samozřejmě zjednodušující, můžeme ho pravděpodobně hledat v obratu od obecného řádu k individualitě jednotlivce, od kosmologického a metafyzického řádu směrem k subjektu. Co je tím přesně myšleno? Antické řecké myšlení i filosofie inspirovaná křesťanským náboženstvím byly sice v mnohém odlišné, ale spojovalo je přesvědčení o tom, že lidský život je zasazený do jistého řádu. Na nejobecnější rovině šlo o řád prvních principů skutečnosti, o základní východiska, která garantují realitu tohoto světa a jsou založena v prvním principu nebo z křesťanského pohledu v Bohu. Tento metafyzický řád se poté odrážel v představách o uspořádání kosmu, lidské společnosti i přírody. Skutečnost byla chápána jako vždy orientovaná

k nějakému vyššímu cíli, mající sjednocující hlubší smysl a principy, které ji zakládají a určují. Toto chápání skutečnosti označujeme jako *teleologické* podle řeckého slova *telos* (cíl, účel).

Novověk teleologické myšlení do značné míry postupně ruší. V souvislosti s tím proto hovoříme o obratu k subjektu jako o zásadním rozlišovacím znaku novověkého myšlení, obecně i v konkrétní politické rovině. Člověk již nechce být definován primárně na základě nějakého zvnějšku daného řádu, nechce sama sebe vnímat pouze jako část obecného celku. Nemůžeme zde hovořit o jednom jednorázovém přeryvu, ale postupně dochází k opouštění kategorie obecného dobra, které bylo ústředním pojmem klasického politického myšlení.

Východiskem pro chápání společnosti se stává svobodná individuální osoba, která je do značné míry oddělená a nezávislá na životě obce. Jak ukazuje řada filosofů kriticky zkoumající projekt novověkého a moderního filosofického myšlení, člověk již v této situaci není odpovědný vyššímu řádu dobra a pravdy nebo v křesťanském chápání přímo Bohu, ale sám si jako nezávislý a autonomní jedinec utváří svůj svět.⁶ S tím je spojená víra v lidský rozum, ve schopnost člověka racionálně a vědomě utvářet svoji budoucnost a silná víra v pokrok. Jak ukazují moderní dějiny, tato víra přinesla dříve netušené výdobytky a reálné zlepšení lidských životů, ale také, ve své pokřivené podobě, nebývalé utrpení a popírání lidské svobody a důstojnosti.

Obrat filosofického a politického myšlení směrem k subjektu můžeme pozorovat na dvou základních, propojených rovinách: Za prvé se mění vztah člověka k přírodě. Za klíčového myslitele stojícího v pozadí proměny tradiční přírodní filosofie je považován anglický filosof a vědec Francis Bacon (1561-1626). V jeho díle dochází k obratu od klasického Aristotelem formovaného konceptu přírody. Příroda již není považována, jak jsme výše naznačili, za uspořádaný celek, který by bylo možné vztáhnout k nějakému poslednímu nejvyššímu cíli. Člověk není spolu s přírodou začleněn do vyššího řádu, v němž by empiricky poznatelné přírodní skutečnosti přirozeně ústily do duchovní skutečnosti. Příroda je naopak chápána jako materiál určený nejen k tomu, abychom jej poznávali, ale především k tomu, abychom jej ovládli a přetvářeli podle cílů, jež si sami svobodně volíme. Obrat k subjektu a svobodě člověka zde otevírá cestu k osamostatnění od přírodního řádu a k panování člověka nad přírodou.

Za druhé se hluboce proměňuje vztah člověka ke společnosti. Člověk není primárně členem obce, jež mu zprostředkovává představu obecného dobra a dobrého života. Ale je individualitou oddělenou od společnosti. Tato proměna má pak dopad na koncept přirozeného práva.

Přirozené právo je dalším ústředním pojmem jak klasického, tak moderního myšlení. V průběhu času se ale zásadním způsobem proměňuje jeho obsah a význam. Zatímco v klasické době přirozené právo konkretizovalo principy obecného dobra, duchovního řádu utvářejícího lidský život, novověké přirozené právo klade důraz na individualitu člověka. Jak jsme naznačili, příroda, která má zakládat lidskou přirozenost (zde můžeme poukázat na blízkost slov příroda a přirozenost v řadě evropských jazyků – *natura* v latině, *nature* v angličtině) již není pro moderního člověka odrazem duchovního řádu dobra, ale pouhým souhrnem empiricky zkoumatelných jevů. To má samozřejmě zásadní dopad na vnímání přirozenosti člověka i jeho přirozeného práva.

Důsledkem těchto změn je proměna vnímání politiky. Blíže se jí budeme věnovat v následující kapitole. Na tomto místě chceme pouze připomenout postavu italského myslitele Niccola Machiavelliho (1469-1527), který může být v mnoha ohledech považován za zakladatele moderního politického myšlení. Analogicky s vyčleněním

⁶ Srov. MANENT, P. *Lidská obec*. Brno: CDK, 2013.

přírody z obecného metafyzického řádu, se i v jeho díle politika vyčleňuje jako samostatná oblast lidského života, která se řídí vlastními zákonitostmi. Rozvolňuje se vztah politiky k řádu dobra, k etice, k obecné představě o dobrém životě. Z politiky se stává souhrn technik a strategií, jejichž cílem je získat, vybudovat a zajistit moc ve státě. Cílem politiky je moc a nikoli uplatňování ctností. Klasická doba se postupně proměňuje v modernitu.

Kontrolní otázky

1. Jakou roli hrál v antickém politickém myšlení pojem obce?
2. V jakém vztahu bylo antické politické myšlení k náboženství?
3. Popište základní paradox ve vztahu křesťanského náboženství k politice.
4. Jaká jsou základní východiska středověkého myšlení pro uvažování o politických otázkách?
5. Jakým způsobem se proměňuje politické myšlení v době novověku? S jakými proměnami filosofického myšlení tato změna souvisí?

Souhrn

Druhá kapitola distanční opory představuje základní charakteristiky politického myšlení hlavních epoch historického vývoje evropské kulturní tradice – antického starověku, křesťanského středověku a novověku. Všimá si ústřední role obce pro antického politické myšlení a jejího úzkého vztahu k náboženství, vlivu jaký mělo na středověké chápání politiky křesťanství a toho jakým způsobem se proměňuje chápání vztahu člověka, přírody a přirozenosti v období novověku.

Literatura

ARISTOTELÉS. *Politika I*. Praha: Rezek, 1999.

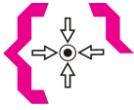
FLOSS, P. *Architekti humanismu a rané renesance*. Praha: Vyšehrad, 2021.

FLOSS, P. *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad, 2004.

PLATÓN. Ústava. In TENTÝŽ. *Spisy IV: Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 15-376.

MANENT, P. *Lidská obec*. Brno: CDK, 2013.

3 Teorie společenské smlouvy a idea lidských práv

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o různých teoretických přístupech ke konceptu společenské smlouvy.
- Dozvíte se o základních východiscích pro vytvoření konceptu lidských práv.
- Získáte přehled o základním dělení lidských práv

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• Společenská smlouva	• Obecná vůle	• Status negativus
• Přirozený stav	• Klasický liberalismus	• Status activus
• Absolutní monarchie	• Lidská práva	• Status positivus

V následující kapitole navážeme na předcházející výklad historického vývoje evropského politického myšlení. Na pozadí hluboké proměny, kterou prošla evropská filosofie na prahu novověku, chceme prozkoumat základní stavební kameny moderní koncepce politiky. Zaměříme se především na otázku společenské smlouvy a lidských práv.

3.1 Teorie společenské smlouvy

Patrně nejvýrazněji se novověké myšlení odrazilo v konceptu společenské smlouvy, který můžeme označit za nejdůležitější součást moderního politického myšlení. Představa, že politický život začíná uzavřením smlouvy, dohody mezi jednotlivými členy společnosti nahradila předcházející klasický model, jenž chápal jednotlivce na prvním místě jako člena obce. Individualita, autonomie člověka nyní předchází jeho začlenění do společnosti. Není to již obec, která by člověku zprostředkovávala představu o dobrém životě, ale jsou to naopak jednotlivci, kteří skrze svoji svobodnou volbu určují charakter obce.

Koncepce společenské smlouvy se rozvíjí v dílech velkých politických teoretiků raného novověku a osvícenství: Thomase Hobbesa (1588-1679), Johna Locka (1632-1704) a Jean-Jacquesa Rousseaua (1712-1778). Je zajímavé, že přes řadu společných východisek nebo možná lépe, sdíleného myšlenkového horizontu, docházejí při rozpracování společenské smlouvy k výrazně odlišným závěrům. Pokusme se nyní v krátkosti charakterizovat spjitosti a odlišnosti jednotlivých přístupů.

Východiskem pro uvažování o společnosti je pro všechny zmíněné myslitele kategorie *přirozeného stavu* člověka. Přirozenost je v myšlení filosofů na počátku novověku chápána jako „přírodní“ stav mimo jakoukoli společenskou, kulturní a náboženskou

tradici. Člověk se v něm ukazuje jako bytost vyvázaná ze všech předem darovaných vztahů, jako nezávislá a ničím nsvázaná bytost. Do značné míry se zde opět převrací myšlenka přirozenosti, tak jak ji chápalo klasické myšlení. V přirozeném stavu – který je v podstatě fiktivní kategorií, nikdy v reálných dějinách neexistujícího mimospolečenského stavu člověka – jednotlivec existuje nsvázaný a neomezený žádným právním řádem. Protože je ale v takto postulovaném stavu celá řada rozporů, u každého z autorů koncipovaných odlišným způsobem, je nutné tento stav překonat zřízením strukturované společnosti, státu.

Proč je kategorie přirozeného stavu pro politické filosofy důležitá, pokud ukazuje na v principu neexistující, nereálnou a fiktivní situaci? Tato kategorie slouží primárně k tomu, aby ukázala na individuální hodnotu každého člověka. Důstojnost a hodnota jedince již nemá být dána řádem – přírodním, kulturním a náboženským, do něhož je začleněn, ale skrze jako původní nezávislost a autonomii. Člověk má svoji důstojnost, protože sám a nezávisle rozhoduje o své vlastní existenci.

Pokud je základem přemýšlení o společnosti jedinec v přirozeném stavu a nikoliv předem darovaný řád, pak může legitimní a oprávněný politický život vzniknout pouze na základě smlouvy mezi jednotlivci. Společenský řád již v této situaci není chápán jako odraz přirozenosti člověka, která odkazuje na vnitřní hodnoty a cíl lidského života, ale jako přirozenost, jež je spíše formálním prostorem nezávislosti a svobody.

Jednoduše můžeme říci, že skutečnost – politická, ale i přírodní – již není člověku dána, ale sám si ji vytváří.

V závěru úvah o společenské smlouvě jen krátce naznačme odlišnosti, k nimž tato společná východiska u jednotlivých myslitelů vedou. Pro Hobbesa, vůbec prvního novodobého teoretika společenské smlouvy, je prvotním stavem člověka neustálý boj jednoho proti druhému. Počáteční stav svobody není idylickým věkem nezávislosti člověka, ale dobou války a nejistoty. Hobbes proto ve svém klasickém díle *Leviathan* (1561) postuluje myšlenku státu, který je schopný regulovat chaos přirozeného stavu společnosti. Východiskem, k němuž Hobbesa přivádí koncepce společenské smlouvy, je v tomto případě *absolutní monarchie*.

Na reálnou podobu moderního politického života měl patrně největší vliv další anglický myslitel John Locke. Lockovo dílo je o generaci mladší než Hobbesovo. Přímo v něm reaguje na zkušenost s absolutistickou vládou evropských panovníků. Oproti společnosti svázané vůlí jednoho vládce proto postuluje společnost kladoucí důraz na práva a svobodu jednotlivce. Zásadní prací Lockovy politické filosofie je kniha *Druhé pojednání o vládě* (1689). Locke ji koncipuje jako obranu jednotlivce a jeho přirozených práv, především vlastnického práva. Společenská smlouva v jeho případě vytváří vládu většiny, která má chránit každého člověka před zvlí a porušování jeho přirozených práv. Teorie společenské smlouvy Johna Locka tak vytváří základní zdroj *myšlení klasického liberalismu*.

Obrana svobody byla cílem také třetího teoretika společenské smlouvy, francouzského autora Jeana-Jacquesa Rousseaua. I jeho můžeme v jistém slova smyslu považovat za zakladatele moderní liberální tradice, i když v poněkud odlišném významu než u Johna Locka. Svoji politickou teorii představil ve spise *O společenské smlouvě neboli O zásadách státního práva* (1762). Směřuje v ní ke kolektivistickému chápání společenského a politického života. Vstup do společnosti je nezbytný pro přežití a svobodu jednotlivce. Svobody ale nedosahuje, jako v Lockově přístupu, skrze obranu individuálních práv, ale skrze podřízení *obecné vůli* společenského celku. Obecná vůle, vykonávaná skrze přímou demokracii, chrání jednotlivce před zvlí individuálního vládce a garantuje jeho svobodu.

Na těchto rozdílných a mnohdy přímo protikladných koncepcích společenské smlouvy můžeme pozorovat obtíže rodícího se moderního politického myšlení. Novověké představy o politice vznikaly na základě konkrétní historické zkušenosti a problémů spojených s fungováním tradiční společnosti – zvláště vládců a panovníků, náboženských sporů přerůstajících v náboženské války, netolerance, utlačování, omezování svobody atd. Hledání svobody člověka a jeho pravého místa ve společnosti v okamžiku, kdy se vyváželo z klasického metafyzického a náboženského řádu se ale ukázala být paradoxním a mimořádně obtížným úkolem.

3.2 Moderní koncepce lidských práv

V úzkém vztahu k teorii společenské smlouvy a rodícímu se modernímu liberalismu stojí i koncepce všeobecných lidských práv. Již jsme naznačili, jak se moderní koncepce práv a svobody zrodila z proměny klasického modelu přirozeného práva a vyvázání člověka z obecného metafyzického řádu. Koncepci lidských práv můžeme považovat za konkrétní a hmatatelný důsledek této paradigmatické proměny lidského myšlení. Práva člověka již nejsou postulována v rámci partikulární historické nebo náboženské tradice, ale jsou chápána jako všeobecná a univerzální, nezávislá na proměně kulturního a společenského kontextu.

Základem moderní koncepce lidských práv je proměněné vědomí vlastní svobody. Svoboda je chápána jako schopnost bez vnějších překážek realizovat svůj vlastní potenciál, svoji vlastní autonomii. Tato svoboda má proto předcházet celému konkrétnímu (pozitivnímu) právnímu systému a státnímu řádu. Legitimita, tedy přijatelnost jakéhokoli politického a státního systému proto v posledku závisí na tom, do jaké míry odpovídá nároku na svobodu jednotlivce a do jaké míry je schopena ji garantovat.

Tři dimenze lidských práv

Lidské práva můžeme kategorizovat a třídit na základě nejrůznějších kritérií. Jednou z možností je postupovat historicko-genealogicky a ptát se, jaká práva byla historicky kodifikována jako první. Kořeny myšlenky obecně garantovaných práv bychom museli hledat hluboko v historii evropského středověku. Za jeden z nejstarších dokumentů omezujících absolutní panovnickou moc a stanovujících určitá práva poddaných (především právo na odvolání proti nezákonnému uvěznění) je považována anglická *Magna Charta libertarum* z roku 1215. V Anglii se také myšlenka občanských práv rozvíjela ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi nejintenzivněji. Za další velký krok v ochraně občanských práv můžeme považovat uzákonění základní Listiny práv (*Bill of Rights*) v roce 1689. Historie utváření lidsko-právních dokumentů v raněnovověké a osvětcenské době pak vrcholí v době americké a francouzské revoluce v závěru 18. století. Během obou těchto přelomových událostí jsou přijaty dokumenty ochraňující základní práva občanů: Listina práv Spojených států amerických (*United States Bill of Rights*) v podobě prvních deseti dodatků k americké ústavě definitivně přijatých v roce 1791 a francouzská *Deklarace práv člověka a občana* z roku 1789.

Další možností je rozlišení základních lidských práv podle jejich určení a funkce. Obvykle se v tomto případě rozlišují tři základní dimenze: *status negativus*, *status activus* a *status positivus*. V následujícím dělení budeme vycházet z definice, kterou vypracoval Arno Anzenbacher:⁷

⁷ ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, 2005, s. 54-55.

Status negativus

Zde jde v principu o práva bránící jednotlivce před vnější donucovací mocí ať už státu nebo společnosti. Jde tedy o „zabezpečení prostoru pro jednání formálně stejné svobody pro všechny“. Tím je myšleno to, že stát ani společnost nemá usměrňovat lidský život k nějakým předem daným cílům a hodnotám, ale má pro všechny občany vytvořit stejný prostor, v němž tyto hodnoty mohou svobodně hledat.

Tato práva se dotýkají primárně kulturní, nebo můžeme říci světonázorové, stránky lidského života. Řadí se k nim proto svoboda náboženství, svědomí, vědy a vyučování, umění a tisku. K základním lidským právům z tohoto pohledu patří i práva ekonomická – svoboda vlastnictví, svoboda uzavírat smlouvy atd. Práva patřící do této kategorie jsou historicky nejstaršími uznávanými právy a tvoří základ výše zmíněných historických dokumentů.

Status activus

Práva v této kategorii umožňují jedinci aktivní zapojení do politického života demokratického státu. Člen společnosti je zde uznáván jako občan státu, který se může podílet na jeho politickém uspořádání a politických aktivitách. Nejdůležitější součástí této skupiny základních lidských práv je aktivní a pasivní volební právo, tedy právo volit a být volen do jednotlivých zastupitelských orgánů státu a místní samosprávy. Skrze opuštění konceptu tzv. volebních censů, které odstupňovaly možnost zapojení jednotlivých občanů do politiky především na základě jejich příjmu a výše majetku se evropské společnosti propracovaly na konci 19. století a na začátku 20. století k všeobecnému a rovnému volebnímu právu. Každý občan má ve volbách vždy jeden hlas a všechny hlasy mají stejnou váhu.

Status positivus

Tato skupina zahrnuje práva, která se nevztahují pouze k formálnímu rozměru lidských práv – tedy ke skutečnosti, že každému jedinci má být poskytnutý stejný svobodný prostor pro realizaci jeho životních záměrů a pro zapojení do politického života, ale přicházejí s myšlenkou, že každému jedinci má být poskytnuta dostatečná podpora, aby mohl své životní cíle realizovat. Hovoříme zde o konceptu sociální práva, skrze něž má stát jednotlivé členy společnosti podporovat. V konkrétní historické podobě jsou sociální práva vtělena do koncepce sociálního státu (*welfare state*).

K základním sociálním právům a k základním pilířům sociálního státu tak patří např. právo na vzdělání, právo na dostatečnou zdravotní a sociální péči, právo na podporu v obtížných životních situacích, v nezaměstnanosti, podpora rodin atd. Tato skupina práv zároveň představuje práva, jež jsou v reálné politické praxi nejobtížněji definovatelná a vymahatelná. Jaká má být konkrétní podoba vzdělávacího nebo zdravotního systému? Co přesně znamená dostatečná podpora v nezaměstnanosti, dostatečná podpora pro rodiče, seniory nebo různé znevýhodněné skupiny ve společnosti. Dostáváme se zde k základnímu dilematu a napětí skrytému uvnitř liberálně-demokratické koncepce státu a společnosti – k napětí mezi svobodou a rovností, které by demokratický stát měl občanům zajišťovat. K bližšímu výkladu o tomto problému se dostaneme v jedné z následujících kapitol.

Diskuzi o problematice lidských práv můžeme uzavřít poukazem na stálou otevřenost otázky, co přesně do lidských práv patří a jak je můžeme jednoznačně vymezit. Koncept lidských práv a zejména základní práva, která hájí lidskou svobodu a umožňují zapojení

občanů do politiky, patří k neoddiskutovatelným základům moderního politického života. Na druhou stranu se objevují pochybnosti, zda je účelné katalog lidských práv stále více rozšiřovat především o práva spadající do oblasti sociálních práv. Jde často spíš o součást praktické každodenní politiky, kterou je na obecné úrovni velmi těžké jednoznačně vymezit.

Kontrolní otázky

1. Jaká jsou základní východiska pro formulování konceptu společenské smlouvy?
2. Čím se liší chápání společenské smlouvy u Thomase Hobbesa, Johna Locka a Jean-Jacquesa Rousseau?
3. Jaké filosofické principy vedly k vytvoření konceptu lidských práv?
4. Podle čeho rozlišujeme jednotlivé dimenze lidských práv?

Souhrn

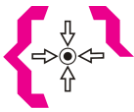
Kapitola představuje základní stavební kameny moderního politického myšlení: Teorie společenské smlouvy konceptualizuje společnost jako soubor autonomních jednotlivců, kteří na základě vlastního rozhodnutí do společnosti vstupují, společnost tedy nevzniká na základě lidské přirozenosti, ale skrze individuální rozhodnutí jejích členů. Lidská práva pak stanovují základní hodnoty vztahované k ochraně jednotlivce a jeho osobní důstojnosti. V jejich základu ale stojí proměna uvažování o lidské přirozenosti a posun moderního filosofického myšlení k přemýšlení o člověku primárně jako subjektu.

Literatura

- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, 2005.
- DOROTÍKOVÁ, S. *Filosofické kořeny právního myšlení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.
- HOBBS, T. *Leviathan*. Praha: OIKOYMENH, 2009.
- LOCKE, J. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992.
- ROUSSEAU, J.-J. *O společenské smlouvě, neboli o zásadách státního práva*. Dobruška: Aleš Čeněk, 2002.

4 Moderní politické ideologie: liberalismus, socialismu a konzervatismus

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Budete schopni definovat význam a místo ideologie v moderním politickém myšlení.
- Získáte přehled o hlavních moderních politických ideologiích i o jejich vnitřním členění.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• Politické ideologie	• Sociální liberalismus	• Neokonzervatismus
• Liberalismus	• Libertariánství	• Socialismus
• Klasický liberalismus	• Konzervatismus	• Marxismus
		• Sociální demokracie

V předcházejících kapitolách jsme hovořili o paradigmatické proměně, kterou prošlo evropské politické myšlení na prahu novověku. Klasická koncepce antiky a křesťanského středověku vycházející z přirozeného vztahu občana a obce se proměnila v novověkou představu autonomního a svobodného jednotlivce. Tato změna hluboce ovlivnila základní stavební kameny moderní politiky, jakými jsou moderní koncepce přirozeného práva, idea společenské smlouvy a univerzálních lidských práv.

Dalším určujícím rysem moderní politiky je vznik moderních politických ideologií. Jednotlivé ideologie nejenom formují praktickou každodenní politiku, ale mají i důležitý význam pro teoretické ukotvení politického života a tedy i pro politickou a společenskou etiku. Na následujících stránkách se proto blíže zastavíme u hlavních z nich.

4.1 Moderní politické ideologie – definice a význam

Obecně můžeme říci, že politické ideologii novověku nahradily dřívější představy o obecném řádu, do něhož je lidský život i život celé společnosti zasazen. Náboženský a metafyzický řád skutečnosti vytvářel ucelený a především jasně orientovaný, zacílený, teleologický řád přírody a společenského života. V jeho rámci pak politický život existoval jako součást představ o dobrém životě člověka.

Vývoj filosofického a vědeckého myšlení novověku tyto představy narušil. Prázdný prostor, který takto vznikl, pak byl zaplněn nejrůznějšími politickými ideologiemi. Ukazuje se tak, že pro smysluplný společenský život jsou vždy nutné alespoň elementární společné představy o tom, jak má být společnost uspořádána. Jen náboženství a filosofie byly nahrazeny ideologií.

Na tomto místě je důležité upozornit, jak vlastně chápeme slovo ideologie. V našem textu ho užíváme ve významu, v jakém je používán v politické vědě: tedy jako neutrální slovo, které označuje jakýkoli víceméně ucelený systém představ o společnosti. Jinými slovy bychom politickou ideologii mohli definovat jako: „Systematizované politické doktríny, které mají ctizádost předložit komplexní teorii člověka a společnosti.“⁸

Součástí politické ideologie jsou i následující charakteristiky:

- Jde o soudržný systém idejí o politice.
- Soubor těchto idejí byl vytvořen intelektuálními elitami.
- Myšlenky byly posléze rozšířeny do masové společnosti.
- Ideje se mohou měnit.
- Mohou být také překrouceny a zjednodušeny.
- Jsou mocným impulsem pro lidské chování.
- Mohou být také instrumentem ze strany mocenských vůdců.⁹

Z této definice je patrné, že politické ideje nejsou jenom čistě politickým programem, ale vždy nutně vycházejí z představy o tom, kým je člověk, jaký je smysl jeho existence a jak může dosáhnout dobrého života i z představy o tom, co utváří život společnosti a jaký je vztah mezi jednotlivcem a společností.

Z tohoto hlediska chápeme význam politických ideologií jako širší, než v obvyklém užití, kdy je termín ideologie používán převážně ve vztahu k nedemokratické a nesvobodné podobě politiky, nejčastěji ve formě totalitních ideologií komunismu a nacismu.

V námi nastíněném významu jsou jako hlavní politické ideologie západní kultury nejčastěji označovány liberalismus, socialismus a konzervatismus, někdy nazývané jako ideologický trojúhelník. Tímto označením se naznačuje úzký historický i významový vztah mezi jednotlivými politickými ideologiemi. Nejen při sledování konkrétních historických momentů jejich vzniku, ale i v jejich obsahu můžeme sledovat vzájemný vliv a závislosti, které jsou mnohdy užší než by se z jejich zdánlivé nesmiřitelnosti mohlo zdát.

4.2 Liberalismus

Liberalismus je v současnosti dominantní politickou ideologií evropských zemí. Jak již název tohoto politického proudu napovídá, tvoří jeho stěžejní prvek moderní koncepce svobody. Liberální myšlení vzniká na prahu osvícenství, v době, kdy Evropu sužovaly náboženské války, již jsme ostatně zmiňovali asi nejdůležitějšího zakládajícího teoretika liberalismu z této doby, Johna Locka (1632-1704). Jako zásadní se zde jeví myšlenka, že stát a politický život nesmí být spojen s žádnou konkrétní náboženskou nebo hodnotovou tradicí, ale musí zajišťovat maximální prostor formální svobody jednotlivce, který má právo sledovat své vlastní životní cíle. Politickou společnost v liberálním myšlení již nepředstavuje obec – tedy společenství svázané společnou představou obecného dobra a dobrého lidského života. Politický život je rozdělen mezi stát a občanskou společnost. Stát se stává pouze jakýmsi formálním garantem svobod a práv jednotlivých občanů, jejichž svoboda se má realizovat primárně ve sféře občanské společnosti. Jak upozorňují

⁸ CABADA, L.-KUBÁT, M. *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 135.

⁹ CABADA, L.-KUBÁT, M. *Úvod do studia politické vědy*, s. 135

někteří kritici liberálního myšlení, základem liberalismu je proto především zrušení představy o obecně existujícím dobru, z něhož má vyrůstat náležitý politický řád.

Liberální myšlení se v průběhu několika set let své existence vyvinulo do mnoha různých podob a větví. Zmíňme jen ty nejdůležitější z nich. Původní tradici liberalismu, vzniklou v Anglii v průběhu 18. století, dnes označujeme jako *klasický liberalismus*. V mnoha ohledech má blízko ke konzervatismu. Jeho základem je jednotlivec a ochrana jeho práv. Z nich jsou pak nejdůležitější právo svobodně nakládat se svým majetkem, jak jsme již viděli v Lockově koncepci společenské smlouvy, a právo na náboženskou svobodu, které můžeme považovat za zakládající právo celé liberální koncepce. Klasický liberalismus proto jednoznačně upřednostňuje svobodu jednotlivce před rovností ve společnosti. Za radikální odnož klasického liberalismu můžeme považovat *libertariánství*, které myšlenku svobody jednotlivce dovádí do krajnosti a uznává pouze minimální roli státu, jenž se má omezit na otázky bezpečnosti a mezinárodní politiky.

Na druhé straně se liberalismus rozvinul do výrazně odlišné podoby, která si uvědomuje i důležitost alespoň základní rovnosti ve společnosti a péče o znevýhodněné a vyloučené skupiny obyvatelstva. Tato tvář liberalismu má blíže k sociálnímu nebo socialistickému myšlení, můžeme ji proto označit jako *sociální liberalismus*, v dnešní době se užívá i označení *progresivní liberalismus*.

V těchto dvou podobách se vyjevuje základní dilema liberálního myšlení, jež spočívá v napětí mezi rovností a svobodou. Získá člověk maximální svobodu v té chvíli, kdy mu bude zajištěn co největší prostor formální svobody i za cenu toho, že ztratí nutné opory pro vedení důstojného života? Nebo je naopak pro svobodný život nutná jistá míra rovnosti ve společnosti zajišťovaná skrze státní intervenci a státní podpůrné programy? To je věčná otázka liberalismu. Odpověď na ní nalézá v různých historických epochách v celé řadě rozličných konkrétních koncepcí a politických programů.

4.3 Konzervatismus

Konzervativní politická ideologie představuje asi nejobtížněji definovatelnou ze všech tří velkých politických ideologií. Jak již její název napovídá, jejím určujícím principem je snaha o udržení, konzervaci společenského pořádku a nejdůležitějších společenských hodnot. Tato snaha ale ze své podstaty naráží na celou řadu obtíží. Za prvé je obtížné určit, jaké konkrétní historické uspořádání společnosti by bylo dobré zakonzervovat. Konzervativní myšlení vzniklo historicky na přelomu 18. a 19. století z kritiky Velké francouzské revoluce. Za prvního autora v tradici konzervatismu je považován Brit Edmund Burke (1729-1797), který v roce 1790 vydal dílo *Úvahy o revoluci ve Francii*, v němž kritizuje revoluční počínání, které z jeho pohledu ohrožuje svobodu zajišťovanou tradičními zvyklostmi a právy. Původně byl tedy konzervatismus spjat s obranou předrevolučního režimu, někdy nazývaného jako *ancien régime*, starý režim, a s obranou organických prvků, z nichž byl utvořen – aristokracie, monarchie, církev a ekonomických vztahů v předkapitalistické společnosti. Dnešní konzervativní myslitelé již nejsou tolik spjatí s konkrétní tradicí francouzské předrevoluční monarchie (snaha o obnovení starého režimu je někdy označována jako reakcionářství), spíše s obecněji uchopenými tradicemi utvářejícími ducha západní civilizace.

Tato definice nás přivádí k druhému problému spjatému s konzervatismem. A sice s otázkou, jaké prvky společenského řádu vlastně mají být uchovány. Jde o udržení základních principů nebo je nutné zachovat i všechny jeho konkrétní projevy? U žádného z konzervativních autorů nenajdeme absolutně přesné rozlišení mezi těmito dvěma rovinami. Někteří chápou konzervativní myšlení na obecnější rovině a trvají především

na základních filosofických a náboženských principech, které formovaly evropskou kulturu. U jednotlivých konkrétních projevů pak připouštějí mnohdy i radikální proměnu v čase. U jiných autorů naopak nacházíme silnou nostalgii po světě, který již pominul, po historických uměleckých slozích, řemeslných projevech apod. Konzervatismu je tak rozepjat mezi obhajobou věčných duchovních principů a romantickou nostalgií po světě, který již odešel.

Obecně můžeme říci, že konzervativní myslitelé jsou skeptičtí vůči radikálním proměnám společnosti a návrhům na její celkovou a komplexní proměnu, které většinou označují jako utopické. Pro konzervatismus je typický důraz na konkrétní realitu každodenního života, jež má být pouze pozvolna proměňována v souladu s tradičními principy uspořádání života a společnosti. Pro konzervatismus je dále příznačné to, že striktně neodděluje stát a občanskou společnost a i stát vnímá nikoliv jen jako neutrálního rozhodčího, ale jako nástroj pro prosazování společenského dobra. Součástí konzervativního myšlení je zmiňovaný důraz na tradiční řád společnosti, do něhož může být zařazen vztah k vlasti, rodině, náboženství nebo tradiční morálka.

Podobně jako v liberalismu můžeme i v konzervatismu pozorovat jisté vnitřní štěpení. Část konzervativních myslitelů má blíže ke klasickému liberalismu a zdůrazňuje hodnotu ekonomických svobod a nezávislosti a autonomie jednotlivce. Tuto část liberálního myšlení můžeme označit jako ekonomický konzervatismus, v 80. a 90. letech se v této souvislosti také hovořilo o tzv. *neokonzervatismu*. Na druhé straně spektra nacházíme *sociální konzervatismus*, který klade větší důraz na společenskou soudržnost, budování místních společenství a vztahy solidarity mezi členy společnosti. Zdá se, že tento typ konzervatismu zažívá na počátku 21. století jistý typ vnitřní obrody a stává se nejdůležitějším projevem konzervativního myšlení.

4.4 Socialismus

V protikladu ke konzervatismu je socialismus teoreticky nejpropracovanějším politickým systémem. Což samozřejmě nutně neznamená, že by se jednalo o systém, který by v praxi fungoval lépe nebo byl lépe schopen zajistit lidskou svobodu a důstojnost. Právě naopak, socialismus kromě zřejmých pozitivních dopadů na vývoj moderní evropské společnosti, přinesl i zrod jedné z nejbrutálnější totalitních ideologií 20. století.

Socialistické myšlení vzniká v reakci na vznik zcela nové společenské situace v důsledku průmyslové revoluce. Přestože řešení, s nimiž socialismus přicházel, byla v mnoha ohledech utopická, problémy, na které reagoval, byly více než reálné. Děsivé pracovní podmínky v bouřlivě se rozvíjejících průmyslových městech, nedostatečná ochrana dělníků, rozšíření dětské práce, neexistence podpůrné sociální sítě a podpory v nezaměstnanosti a v případě úrazu, to vše přispívalo ke snaze o radikální a systémové řešení. Od počátku 19. století, kdy zaznamenáváme vznik socialistické politické teorie, se socialistické myšlení rozvinulo do celé řady nejrůznějších směrů: na jedné straně spektra nacházíme *sociální demokracii*, která je integrální součástí moderního demokratického politického systému a zdůrazňuje zlepšení podmínek pro dělníky skrze vznik sociálního státu a postupnou evoluční proměnu systému. Na druhé straně pak stojí radikální socialisté usilující o revoluční proměnu společnosti. Nejvýznamnější z celé řady proudů, který hluboce ovlivnil dějiny 20. století, byl *komunismus* inspirovaný především myšlením německého filosofa a sociálního teoretika Karla Marxe (1818-1883).

Marxismus

Marx své myšlení rozpracoval v celé řadě teoretických spisů. Z těch určených pro širší čtenářskou obec můžeme zmínit *Manifest komunistické strany*, který vyšel v revolučním roce 1848. Jeho patrně nejpropracovanějším dílem byl *Kapitál*, vycházející postupně v letech 1867-1883. Marxova filosofie, obvykle označovaná jako *marxismus*, představuje propracovaný a komplexní systém, který zahrnuje nejen představy o uspořádání společnosti a politiky, ale zasazuje je do celkového rámce obecných filosofických principů. Na tomto místě pouze naznačíme základní implikace Marxova myšlení pro fungování společnosti a politiky.

Karl Marx byl ve svém myšlení a ve svém díle ovlivněn německou idealistickou filosofií přelomu 18. a 19. století, především dílem Georga W. F. Hegela. Sám Marx tvrdil, že postavil Hegelovu filosofii zpět z „hlavy na nohy“, idealismus proměnil v materialismus při zachování celé řady Hegelových myšlenkových postupů. Tím základním byla tzv. dialektická metoda – realita světa je vnímána jako neustálé střetávání protikladů, jež postupně vyúsťují v kvalitativně vyšší skutečnosti. V případě Marxe ovšem nejde o protiklady dané duchovními principy, ale protiklady vycházející z bytostně materiální, hmotné povahy reality. Tento *dialektický materialismus* je dále aplikován na výklad historických a společenských dějů. Pro správné pochopení marxismu je důležité si uvědomit, že marxisté vývoj historie a společenské nebo ekonomické zákonitosti nechápali jako víceméně nahodilé projevy svobodného lidského ducha, ale jako pevné a jasně determinované zákony, ve své podstatě stejné jako jsou zákony platné v přírodních vědách.

Dialektický materialismus užívaný k výkladu historického vývoje nazýváme *historickým materialismem*. V Marxově interpretaci nejsou dějiny ničím jiným než neustálým potýkáním, bojem mezi jednotlivými společenskými třídami – tedy dialektickým střetáváním různých ekonomických a společenských principů. *Třída* je dalším klíčovým pojmem marxistického myšlení. Jde o koncept, který do značné míry odpovídá realitě doby, v níž Marx žil. Bouřlivě se rozvíjející společnost 19. století byla pevně, i když možná méně pevněji, než se Marx domníval, rozdělena do jednotlivých společenských tříd, které se odlišovaly svojí ekonomickou aktivitou, životním stylem a zejména přístupem k ekonomickým zdrojům. Marx definoval tři třídy – dělnictvo, proletariát, které nemělo přístup k výrobním prostředkům; buržoazii – třídu držitelů výrobních prostředků a aristokracii – dříve vládnoucí třídu poraženou v tzv. buržoazních revolucích 18. a 19. století.

Boj mezi třídami pak dával dějinám jejich smysl a pohyb. Ke střídání různých společenských řádů – otrokářského, feudálního, buržoazního a komunistického, jímž měly být dějiny završeny – docházelo podle Marxe vždy při revoluční změně držení výrobních prostředků, vlastnictví nezbytných potřeb a nástrojů pro ekonomickou aktivitu. Moderní epochu otevřelo svržení feudálního řádu a nástup buržoazie. Nejvýznamnější revolucí tohoto období byla Velká francouzská revoluce. Do Německa, Marxovy vlasti přišla revoluce v roce 1848. Již v jejím průběhu Marx očekával brzké vypuknutí další revoluční vlny, která měla tentokrát svrhnout buržoazní řád a nastolit vrcholnou fázi dějin – komunismus.

Epocha komunismu měla přinést zásadní proměnu ve vlastnictví výrobních prostředků. Výrobní prostředky měly být kolektivizovány a místo chaotické kapitalistické výroby mělo nastat období organizované, plánované ekonomiky. Tyto faktory uspořádání ekonomiky, a znovu připomeňme, že pro Marxe byla organizace materiálního světa základním principem determinujícím společenský život, měly přinést společnost blahobytu a svobody, vstup člověka do vrcholné fáze dějin.

Nezbytnou součástí tohoto vývoje měla být nelítostná revoluce. Z Marxova pohledu byl antagonismus mezi proletariátem a buržoazií nepřekonatelný. Útlak dělnické třídy mohl být odstraněn pouze skrze odstranění buržoazie. Vedle dalších problémů spojených se spekulativní povahou Marxovy filosofie to byla možná právě tato nelítostná a nenávidná stránka jeho myšlení, kterou vetkl do vínku svému budoucímu odkazu. Protože to byl právě marxismus, v Leninově interpretaci označovaný jako marxismus-leninismus, který vedl ke vzniku jednoho z největších totalitních režimů 20. století v sovětském Rusku. Pro podrobnější výklad o tomto tématu ale musíme odkázat na kurzy politické teorie a moderních dějin.

Sociálně-demokratický socialismus

Levicové, socialistické myšlení ale nepřineslo západnímu světu pouze krvavý odkaz totalitářského marxismu. Evropské dějiny, zejména ve 20. století, hluboce formoval odkaz sociálně demokratické politiky, která opustila dědictví revoluce a soustředila se na postupné ekonomické a společenské reformy. Masivní dělnické hnutí se v Evropě rozšířilo již na přelomu 19. a 20. století. Ale byla to především zkušenost obou světových válek a velké hospodářské krize 30. let, která vedla západoevropské politiky k vytváření sociálně citlivé politiky. Přestože k jistým reformám docházelo od konce 19. století, k masivnímu rozšíření sociálně-demokratické politiky došlo až na základě reflexe velké evropské krize probíhající mezi lety 1914-1945. V návaznosti na tuto zkušenost došlo v západní Evropě k postupnému budování sociálního státu, který měl všem svým občanům zajišťovat důstojné životní podmínky (např. minimální mzdu, důstojné bydlení, bezplatné vzdělávání a zdravotnictví, důchodové a sociální zabezpečení, zdravotní a sociální pojištění, podporu rodin a podporu v mateřství, podporu v nezaměstnanosti atd.).

Přestože vytvoření velkých sociálních států přineslo i své negativa, mnohdy příliš velké a neudržitelné výdaje na sociální programy a zbytnělou byrokracii, představuje jejich vznik jeden ze základních faktorů stabilizace demokracie v západní Evropě po druhé světové válce.

Kontrolní otázky

1. Definujte liberalismus a rozdíl mezi klasickým liberalismem a progresivním liberalismem.
2. Z jakých hodnotových východisek vychází konzervativní myšlení?
3. Jak rozumíte termínu neokonzervatismus?
4. Jaké místo v rámci socialistického myšlení zaujímá marxismus?
5. Jaké jsou hlavní filosofická východiska marxismu?
6. Čím se odlišuje marxismus od sociálně demokratického myšlení?

Souhrn

Kapitola představuje místo politických ideologií v moderním politickém myšlení, v němž nahrazují předcházející konceptualizace společnosti a politiky vycházející v první řadě z náboženského obrazu světa. Zaměřuje se na hlavní politické ideologie liberalismu, konzervatismu a socialismu. Ukazuje jejich základní hodnotová východiska, představy o místě člověka ve společnosti i jejich vnitřní rozrůzněnost.

Literatura

CABADA, L.-KUBÁT, M. *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.

GENTILE, E. *Politická náboženství: mezi demokracií a totalitarismem*. Brno: CDK, 2008.

HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.

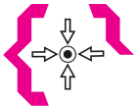
HLOUŠEK, V.-KOPEČEK, L. *Demokracie: teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

STANKIEWICZ, S. *Hledání politické filosofie: ideologie na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK, 2006.

ŠARADÍN, P. *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: CDK, 2001.

VOEGELIN, E. *Politická náboženství*. Praha, OIKOYMENH, 2015.

5 Základní principy politické a sociální etiky: solidarita, subsidiarita a obecné dobro

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních principech politické a sociální etiky.
- Budete schopni definovat termíny solidarita, subsidiarita a obecné dobro a představit jejich význam pro politickou a sociální etiku.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Sociální etika
- Politická etika
- Jednotlivec
- Společnost
- Solidarita
- Subsidiarita
- Obecné dobro

Základní principy politické a sociální etiky, o nichž chceme na následujících stránkách hovořit, nejsou a ani nemají být konkrétním politickým programem. Spíše z různých perspektiv vyjadřují základní personalistické východisko sociální etiky, které jsme blíže rozebírali v úvodní kapitole našeho textu. Základní orientace politické a sociální etiky, kterou zde předkládáme, vychází z přesvědčení, že člověk jako osoba není jen výslednicí biologických, ekonomických nebo sociálních sil, ale má svoji svébytnost a svobodu. Svobodu, která nemůže být redukována na biologickou nebo ekonomickou existenci a která zakládá bytostnou důstojnost člověka. Na druhé straně vnímáme člověka jako bytost zásadním způsobem vztahovou. Lidská osoba pro naplnění svého života nemůže sledovat pouze svůj izolovaný prospěch, ale vždy prožívá svůj osud ve společenství s ostatními. Principy, které dále představíme, jsou rozvedením tohoto základního přesvědčení.

5.1 Solidarita

Princip solidarity vychází ze dvou aspektů zmiňovaného personalistického základu sociální a politické etiky. Jeden můžeme označit jako aspekt bytí a druhý jako aspekt povinnosti.¹⁰ Aspekt bytí je rozvedením naznačené bytostné vztahovosti a společenskosti člověka. Naše solidarita a sounáležitost s druhými vychází jednoduše z toho, že nemůžeme jeden bez druhého žít a existovat. Lidská společnost není pouhým součtem jednotlivců, jak o ní často uvažuje liberální politická teorie, ale je zásadní a bytostnou součástí lidského života. Členy společnosti se nestáváme až na základě společenské smlouvy, ale jsme jimi již díky své lidské přirozenosti. Lidské osoby se navzájem

¹⁰ SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 35-36.

potřebují, jen společně se mohou dobře rozvíjet a realizovat základní hodnoty lidského života. Solidarita je proto bytostnou součástí našeho života s druhými.

Aspekt povinnosti upozorňuje na to, že součástí života s druhými a života ve společnosti je i nutnost reálné a praktické vzájemné péče. Jednotlivci a skupiny mají vzájemně povinnost jeden k druhému a k jeho podpoře a zároveň mají i povinnosti k celku společnosti. (Platí zde samozřejmě i obrácený směr povinnosti celku vůči skupinám a jednotlivcům, který rozpracovává následující princip subsidiarity). Opět je nutné si uvědomit, že dosahování dobra není jen izolovanou aktivitou jedince. Dobro jednotlivce a obecné dobro se vzájemně podmiňují. Každý jedinec je povinen vnímat při dosahování svých zájmů i obecný celospolečenský horizont a horizont obecného dobra.

Zůstává samozřejmě otázkou, do jaké míry má být solidarita součástí právního systému dané země a tudíž právně vymahatelnou skutečností (jako je např. v případě placení daní) nebo má zůstat ve sféře osobní odpovědnosti každého občana (např. v podobě jeho angažovanosti v občanské společnosti nebo při charitativní práci). Zde se již dostáváme na rovinu konkrétní politiky, v které musí být zachována pluralita vycházející z konkrétních podmínek dané společnosti a státu. Je ale zřejmé, že ať už v podobě právem dané povinnosti nebo v podobě mravního závazku, je vzájemná solidarita důležitou součástí společenského života.

5.2 Subsidiarita

Subsidiarita představuje další klíčovou součást politické a sociální etiky vycházející z filosofického konceptu lidské osoby. Oproti předcházejícímu principu solidarity představuje subsidiarita méně známý, nikoliv však méně důležitý aspekt v uvažování o vztahu jedince a společnosti. Termín subsidiarita je odvozen z latinského slova *subsidium* – pomoc nebo podpora. Tento slovní základ odkazuje k základnímu smyslu principu subsidiarity: společenské struktury mají vždy sloužit k podpoře a pomoci osobnímu bytí člověka. Pouze člověk jako osoba má svoji čistě imanentně neodvoditelnou podstatu. Tvoří proto základ a cíl veškerého společenského života a život společnosti nachází svůj smysl v podpoře a pomoci každému jednotlivému člověku. Jak jsme naznačili již v úvodní kapitole, uspořádání společnosti, v němž jedinec slouží výhradně společenskému řádu a je mu absolutně podřízen a jím absolutně determinován vede zákonitě k nelidské totalitní politice. Ta již nepojímá osobu jako svobodnou a nadanou důstojností, ale pouze jako nástroj pro dosahování společenských a politických cílů.

Princip subsidiarity si ale nevšímá pouze obecného vztahu jedince a společnosti. K obraně proti totalitní ideologii nemůže sloužit pouze vytvoření prostoru svobody pro jednotlivého izolovaného občana. Jak jsme již několikrát upozorňovali v průběhu předcházejícího výkladu, člověk je svojí podstatou vpleten do celé řady společenských institucí a sítí. A jsou to právě tyto nejrůznější instituce – rodina, místní a obecní společenství, vzdělávací instituce, volnočasové instituce atd., které svojí rozmanitostí a pestrostí umožňují a chrání dobrý lidský život. K principu subsidiarity proto neodmyslitelně patří také obrana institucí na nižší než státní úrovni. Právě decentralizovaná a zdánlivě neuspořádaná síť nejrůznějších spolků a institucí tvoří tu nejlepší ochranu před hegemónizací společnosti a ztrátou svobody.

Princip subsidiarity proto může také chápat jako jakýsi ukazatel toho, na jaké úrovni se má odehrávat iniciativa ve společenském životě. V základu stanovuje to, že co může vykonat jedinec a menší společenství, jim má být ponecháno. Vyšší společenské a státní úrovně mají mít vždy pouze pomocnou roli. Ukazuje se tak před námi představa

společenského řádu, který je budován zdola směrem nahoru a který upřednostňuje místní samosprávu před tlakem centrální státní správy.

Na druhou stranu je důležité si uvědomit, že princip subsidiarity nemá jednoduše směřovat k představě slabého a minimálního státu. Stát je chápán jako nutná podmínka rozvoje nižších společenských jednotek – poskytuje jim nezbytný rámec, oporu a jistotu pro jejich činnost. Zásadní není velikost státní správy, ale její dobré fungování sloužící rozvoji každého člena společnosti.

Princip subsidiarity proto vždy musíme chápat v úzkém spojení s principem solidarity, který klade důraz i na vztah člověka k celku společnosti, a s principem obecného dobra, jímž se budeme zabývat v závěru této kapitoly.

5.3 Obecné dobro

Princip obecného dobra (*bonum commune*) tvořil ústřední pilíř klasického antického a středověkého politického a sociálního myšlení. V moderní době se v důsledku rozvoje liberální politické teorie a důrazu na obranu individuálních práv a svobod dostává poněkud do pozadí. Přesto stále představuje důležitou součást společenské a politické etiky. Myšlenka obecného dobra vychází z předpokladu, že člověk žije zasazen do řádu skutečnosti. Přestože je svobodnou bytostí, nemůže si zcela sám a zcela svévolně vytvářet a konstruovat svůj vlastní svět. Lidské existenci vždy předchází jistá danost – nemůžeme si sami sobě darovat svůj vlastní život ani svět, v němž žijeme. Lidská svoboda je proto nutně spojená s darem, do kterého je zasazena a který určuje její cíl a směřování. Obecné dobro je proto chápáno jako horizont společný všem lidem, který leží v základu skutečnosti, v níž žijeme. Pokud je lidský život darem, je to Dobro tohoto daru, které dává život jeho smysl a cíl.

Na úrovni jednotlivé politické společnosti pak obecné dobro představuje společný řád, cíl a smysl života tohoto společenství. Je zřejmé, že tento řád nemůže být opět čistě arbitrární nebo svévolný. Tento řád si v posledku neutváří dané společenství samo, ale je odrazem řádu skutečnosti, řádu obecného dobra. Na jeho základě si pak každé politické společenství a každá společenská a politická instituce vytváří svá pravidla, orgány a další prvky svého vnitřního uspořádání. Opět je dobré připomenout, že tento řád, ani řád obecného dobra není nějakou samoúčelnou svěřací kazajkou omezující život společnosti. Zásadní a nezbytnou součástí obecného dobra je rozvoj lidské osoby a její svobody. Obecné dobro rozhodně nemůžeme chápat jako omezení naší svobody, spíše jako podmínku pro její pravé naplnění.

Kontrolní otázky

1. Definujte princip solidarity.
2. Definujte princip subsidiarity.
3. Definujte obecné dobro.

Souhrn

Kapitola představila základní principy sociální a politické etiky. Princip solidarity stanovuje obecnou zodpovědnost jednotlivých členů společnosti za celek společného života. Jednotlivec jako člen společnosti nemůže sledovat pouze své soukromé cíle, ale má se podílet na životě společnosti jako celku. Princip subsidiarity naopak stanovuje respekt k jednotlivci a nižším složkám společnosti. Zájem o společné dobro nemůže vést k potlačování osobní důstojnosti a svobody jednotlivce. Princip obecného dobra pak ukazuje na širší a hlubší základ společenského života. Život společnosti nevychází pouze ze společenské smlouvy, ale je ukotven v metafyzickém řádu skutečnosti, jehož vyjádřením je princip obecného dobra.

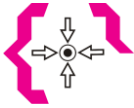

Literatura

- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, 2005.
- UMLAUF M. a kol. *Interdisciplinární úvod do četby kompendia sociální nauky církve*. Brno: L. Marek, 2009.
- OECKENFELS, W. *Katolická sociální nauka*. Praha: Zvon, 1994.
- PŘIBÁŇ, J. *Právo a dobro v ústavní demokracii: polemické a kritické úvahy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.
- SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996.

6 Politická etika a praktická politika

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o vztahu obecných etických principů a praktické politiky.
- Budete schopni definovat vztah politiky a obecného dobra.
- Získáte přehled o vztahu konfliktu a kompromisu v politickém životě.
- Získáte přehled o místě moci a násilí v politickém životě.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Praktická politika
- Technika
- Ctnost
- Konflikt
- Kompromis
- Moc
- Násilí
- Autorita

Na předcházejících stránkách jsme usilovali o vykreslení základních východisek a principů sociální a politické etiky. V následující kapitole chceme přemýšlet o tom, jak teoretické uvažování o etických principech souvisí s praktickým vykonáváním politiky. Není úsilí o etické a mravní hodnoty v politice pouhou iluzí? Není politika ze své podstaty jen bojem o moc? Nezbavuje přílišný důraz na morální zásady politický život akceschopnosti a rozhodnosti?

V první řadě je nutné poznamenat, že mezi praktickým jednáním a teoretickým uvažováním vždy existuje úzký vztah. Člověk, obdařený duchem, ale zároveň žijící tělesně uprostřed světa, se vždy pohybuje v napětí mezi snahou o teoretické, myšlenkové uchopení daného problému a jeho praktickou realizací. Praxi a etiku nelze v reálném lidském životě jednoduše oddělit, potřeba etické reflexe se vždy tím či oním způsobem projeví.

6.1 Politika a obecné dobro

Politiku můžeme definovat jako moudré usilování o obecné dobro. O otázce obecného dobra jsme diskutovali již v předcházející kapitole. Jednoduše jej můžeme definovat jako společný hodnotový horizont dané společnosti. Při uvažování o praktické politice je pro nás v tuto chvíli možná důležitější druhý termín – *moudré usilování*. V klasické etice byla moudrost, schopnost správného rozlišování, považována za jednu ze základních ctností. Odkazuje k tomu, že politika, jako každé skutečně lidské jednání, není primárně otázkou správného technického postupu. Politika není technickým problémem, ale problémem správného jednání.

Jak rozlišit význam techniky a etického jednání? Jako technický nebo technologický problém můžeme označit takový problém, u něhož jsou zřejmé vstupní podmínky a výstup, ke kterému máme dospět. Typicky se jedná o úkoly, jakými jsou vytváření strojů,

stavba budov apod. Politické problémy jsou ale jiného charakteru. Vždy do nich vstupuje otázka dobra lidského života, mnohdy se v nich také nestřetává jen dobré a špatné řešení, ale jsme nuceni volit mezi různými dobry a zvažovat, jaké z nich je v dané konkrétní situaci nejprospěšnější. Jinými slovy nejde zde o technické otázky směřující k jednoznačnému řešení, ale spíše o pečlivé rozvažování nejen toho, jaký výsledek bude nejefektivnější, nejekonomičtější nebo nejfunkčnější, ale toho, co nejvíce prospěje dobru lidského života. Do hry vstupují otázky lidské důstojnosti, svobody, dobra. Člověk musí pečlivě volit a rozvažovat, pro své rozhodování potřebuje moudrost.

Musíme se proto vždy ptát, co vyžaduje obecné dobro nejen teoreticky, obecně a principálně, ale v naší konkrétní situaci, v konkrétním místě a čase. Ptáme se, kdo má nést hlavní odpovědnost za politické rozhodování a co vůbec má být v dané společnosti politicky řízeno a upravováno.¹¹ Jde nám proto o konkrétní obecné dobro

Při uvažování o vztahu politiky a obecného dobrého je také nutné vzít v potaz, jaké úrovně lidského jednání se politika týká. V určitém slova smyslu vstupuje politika do všech společenství, do všech aspektů společenského života. Na nižších rovinách společnosti je ale spíše sekundárním a přidruženým jevem, netvoří primární cíl existence daného společenství. Politika je cílem společenského života jako celku. Politiku proto také můžeme definovat jako „takové jednání, které se vztahuje k závaznému uspořádání obecných záležitostí společnosti týkající se všech lidských bytostí v jejich vzájemném soužití“.¹²

Tuto nejvyšší vrstvu společenského života můžeme označit jako politický řád. Zde se opět ukazuje klíčový vztah politiky a politického řádu k obecnému dobru. Protože pouze takový politický řád, který se vztahuje k obecnému dobru, který respektuje osobní bytí člověka, jeho svobodu a důstojnost může být označen za legitimní.

6.2 **Politika jako obhajoba zájmů: konflikt a kompromis**

Jak jsme již zdůraznili, politická etika je propojením teoretického uvažování s praktickým jednáním. Proto nemůžeme chápat politický život primárně jako abstraktní a teoretické uvažování o obecném dobru, ale především jako prosazování konkrétních zájmů různých společenských a politických skupin, které ale zároveň nepomíjí horizont obecného dobra.

Je přirozené, že střetávání různých zájmů vede ke konfliktům. Snaha o popření nebo přehlížení konfliktnosti jednotlivých zájmů a úsilí o umělou unifikaci nebo harmonizaci by bylo v důsledku popření smyslu politiky. Politika nemá být umělým překonáním reálně existujících konfliktů, ale snahou o jejich realistické řešení. Neustále se proto pohybuje v napětí mezi prosazováním vlastních legitimních zájmů a obecným zájmem celé společnosti. Cílem politického života je moderovat a zprostředkovávat dialog mezi konkurujícími i odporujícími zájmy. Politika má především vytvářet svobodný prostor pro realizaci těchto zájmů. Obecné dobro nemůže být z principu vynucováno vnější manipulativní silou, ale musí vycházet ze svobodného usilování jednotlivých občanů.

Nevyhnutelnost konfliktů v politickém a společenském životě, daná omezeností přírodních zdrojů, rozdílným světovým a kulturním ukotvením nebo rozdílným sociálním postavením, nás přivádí k hledání *kompromisů* – základního nástroje pro překonávání konfliktů i základního prvku politické etiky. Slovo kompromis má v obvyklém chápání spíše pejorativní nádech jistého morálního relativismu, opouštění a

¹¹ SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 47-48.

¹² SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996, s. 49.

popírání přijatých zásad, slevování z etické náročnosti. Při promýšlení podstaty kompromisu a jeho místa v politice je ale nutné mít na paměti, že hledání spravedlivých kompromisů by se mělo vždy odehrávat na pozadí obecného dobra. Nejde zde tedy v první řadě o kompromis mezi dobrem a zlem – takový typ kompromisu by byl jistě nepřijatelnou zbabělostí, ale spíše o hledání společné cesty mezi různými dílčími dobry. Pro dosažení elementární shody a rozvoje společenského života je proto mnohdy nutné slevit z vlastních vyhrocených principů a přijmout alespoň minimální společné řešení.

Otázka kompromisu se stává obzvláště významnou v posledních letech, v nichž můžeme napříč západním světem od USA až po evropské státy pozorovat prohlubující se polarizace mezi jednotlivými názorovými skupinami. Tam, kde klasická demokratická politika hledala shodu a kompromis na pozadí společných sdílených hodnot, vidíme v současnosti nesmiřitelné nepřátelství různých ideových proudů – nejčastěji hovoříme o štěpení na konzervativní a liberální stranu spektra. Zdá se, že právě hledání společného hodnotového horizontu, hledání obecného dobra skrze ochotu ke kompromisu je jedním z nejnaléhavějších úkolů současnosti.

6.3 Problematika moci a násilí v politice

Nakládání s mocí je základní součástí politického života. Velký německý sociolog Max Weber kupříkladu definoval stát jako politické společenství, které má na vymezeném území monopol na legitimní násilí. Jak tedy rozumět roli moci v politice a jak odlišit moc od násilí?

Významná politická filozofka 20. století Hannah Arendtová rozlišovala kategorii síly a moci.¹³ Sílu chápala jako přímou schopnost lidí utvářet svět, v němž žijí. Moc naopak definovala jako bytostně politický fenomén – podle jejích úvah vycházel ze společného jednání, ze schopnosti člověka jednat společně s druhými se záměrem dosahovat společných cílů. Moc je proto výsostně politickou kategorií, která má sloužit k utváření politického řádu. Legitimita takového řádu pak má být odvozena právě z moci politického společenství, nikoliv z hrubé síly.

Je zřejmé, že i uplatňování politické moci vyžaduje dodržování etických principů, jakými jsou umírněnost, vzájemnost a rovnováha mezi jednotlivými společenskými složkami nebo přijatelnost moci pro veřejnost. Při dodržení těchto principů pak politická moc slouží k tomu, aby se v politickém společenství zabránilo násilí. Je zřejmé, že moc musí být omezená a kontrolovaná, aby nemohlo dojít k jejímu zneužití. Na druhou stranu absence moci otevírá prostor k nekontrolovanému užití síly a násilí pro řešení společenských konfliktů.

Stát je v jistých okamžicích vnějšího nebo vnitřního ohrožení oprávněn používat násilí, aby zabránil škodám, které by byly větší, pokud by násilí neužil. Vždy se tak ale musí dívat v právním a institucionálním rámci a pod politickou a společenskou kontrolou. Užití násilí ze strany státu je proto ospravedlnitelné pouze jako krajní možný prostředek, protože společenský život má být založený primárně na právu, mravech a společenských konvencích.

¹³ ARENDT, H. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2011.

Kontrolní otázky

1. Jakou roli hraje v praktické politice koncept obecného dobra?
2. Jak rozumíte definici politického života jako prostoru pro řešení konfliktů?
3. Jaké místo mají v politickém životě kompromisy?
4. Jak můžeme rozlišit místo moci a síly v politickém životě?

Souhrn

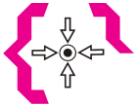
Kapitola nastiňuje vztah obecných etických principů a praktické politiky. Upozorňuje, že praktické jednání je vždy ukotveno v teoretickém, filosofickém a etickém rámci. Praktická politika proto není jen hledáním technických řešení, ale především úsilím o aplikaci základních etických principů. V této souvislosti kapitola nastiňuje principy pro řešení konfliktů a hledání kompromisů v politickém životě a místo moci a násilí v politice.

Literatura

- ARENDR, H. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2011.
- ARENDR, H. *Vita activa*. Praha: OIKOYMENH, 2009.
- CANETTI, E. *Masa a moc*. Praha: Academia, 2007.
- MARTINEK, C. *Cesta k solidaritě*. Svitavy: Trinitas, 1998.
- SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996.
- ŠKOP, M. *Právo a násilí: vybrané teorie vztahu práva a násilí*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.

7 Právo a politická a sociální spravedlnost

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o vztahu práva a etiky.
- Budete schopni definovat různé koncepce sociální a politické spravedlnosti.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Právo
- Zákon
- Morálka
- Sociální spravedlnost
- Politická spravedlnost
- John Rawls
- Robert Nozick
- Alasdair MacIntyre

Otázka spravedlnosti tvoří možná úplně nejdůležitější téma politické etiky. Zároveň je ale také tématem nejspornějším, protože na otázku, co přesně znamená spravedlnost ve společenském životě, existuje celá řada často protikladných odpovědí. Tato protikladnost nejčastěji vychází z napětí mezi hodnotami svobody a rovnosti ve společnosti. V následující kapitole se zaměříme na představení nejdůležitějších koncepcí spravedlnosti a na vztah spravedlnosti k právnímu řádu.

7.1 Právo – zákon - morálka

Právní řád zakládá spravedlnost ve společnosti. Bez rámce, který by upravoval společenské a politické vztahy, bychom mohli jenom obtížně mluvit o spravedlnost. Společenský život by se bez existence práva proměnil v čistou svévůli a násilné řešení společenských otázek. Promyšlení otázek podstaty práva proto tvoří nezbytnou součást našeho uvažování o společenské spravedlnosti.

První moment, na nějž je nutné upozornit, je skutečnost, že právo, alespoň pokud ho chápeme ve své podstatě a nikoliv jen jako formální předpisy, není tvořeno pouze platným pozitivním právem, tedy psanými zákony daného politického společenství, ale zahrnuje i hlubší principy vztažené ke spravedlnosti a základním mravním principům. Právo upravuje základní vztahy mezi lidmi, naše povinnosti vůči ostatním a minimální nutné vzájemné nároky. Právo je tedy jakýmsi minimem společenské a politické etiky, vymezuje základní hranice, které je nutné ve společenském životě dodržovat. Nesmí být proto ve své podstatě zmatečné, ale naopak jednoznačně vymahatelné. K základům společenského života patří právní jistota.

Právo tedy existuje ve vztahu k etice. Jaký je ale jejich přesný poměr? Můžeme uvažovat o dvou oddělených a pouze volně spojených částech společenského života? V politické teorii moderního liberalismu je právo většinou chápáno jako neutrální,

nehodnotový vnější řád společnosti a etika a morálka jako vnitřní a individuální imperativ řídící lidské životy.

Při bližším pohledu se ale tento přístup jeví jako neudržitelný. Právní předpisy nejsou nikdy zcela neutrální, ale vždy vyjadřují určitou představu o dobru lidského života, o základních hodnotách, jimiž se má člověk ve svém životě řídit. Právo je proto nutné chápat jako součást širšího hodnotového a morálního řádu společnosti, jako společenskou instituci opět vztaženou k obecnému dobru. Právní stát nemůže existovat bez základních a sdílených představ o nejdůležitějších etických a morálních principech.

7.2 Sociální a politická spravedlnost

Spravedlnost můžeme označit za možná vůbec nejdůležitější ctnost veřejného, společenského a politického života. Nejjednodušším způsobem bychom ji mohli definovat, jako snahu dát každému to, co mu náleží. Spravedlnost se týká především vnější stránky našich vztahů a našich společenských a politických institucí. Nevztahuje se tedy primárně na nejvnitřnější a nejhlubší lidské vztahy – vztahy duchovní a přátelské, ale zahrnuje všechny vztahy, které utvářejí společnost jako celek. Jinými slovy ji můžeme označit jako „sociální lásku“, soubor vztahů, které utvářejí komplexitu sociálního řádu.

V politické a sociální etice se tedy ptáme primárně po spravedlnosti vnějších vztahů, ptáme se do jaké míry jsou spravedlivé sociální struktury, přerozdělování statků, platné zákony a politický řád společnosti, v níž žijeme. Pro společenskou a politickou situaci moderních liberálních společností je příznačné, že sociální spravedlnost jen obtížně zakládají na představě přirozeného řádu vtisknutého lidským společenstvem. Sociální spravedlnost je mnohem více vnímána jako dynamický proces neustálé proměny a hledání ideálního nastavení společenských vztahů. Zásadním prvkem hledání společenské spravedlnosti je v tomto případě představa o smluvních vztazích a fundamentální rovnosti ve společnosti vzniklé na základě společenské smlouvy. Zůstává samozřejmě palčivou otázkou, zda se v této souvislosti neztrácí vědomí sociální skutečnosti, které je v prvé řadě darem uděleným lidskému společenství a až na druhém místě výtvořem, konstruktem dané společnosti.

Komplexní otázce sociální a politické spravedlnost věnovala svoji pozornost celá řada autorů. Pouze stručně zmíníme dva možná nejdůležitější inspirátory současné diskuze – Johna Rawlse a Roberta Nozicka.

John Rawls (1921-2002)

Johna Rawlse můžeme označit za nejvlivnějšího myslitele rozvíjejícího liberální tradice spíše progresivistického směřování. Nejvýznamnější prací, v níž rozpracovává otázku spravedlnosti, je kniha *Teorie spravedlnosti (A Theory of Justice)*, která vyšla v anglickém originále v roce 1971. Napětí mezi rovností a svobodou, dvěma základními póly diskuze o spravedlnosti, řeší jejich převodem na základní hodnotu „férovosti“ (*fairness*). K dosažení „férového“ uspořádání společnosti vede podle Rawlse cesta skrze užití myšlenkového experimentu. V něm má každý člen společnosti opustit svoji výchozí pozici (definovanou skrze barvu vlasů a očí, pohlaví, rasu, postavení ve společnosti atd.). Díky závoji nevědomosti (*veil of ignorance*) pak může uvažovat o takových řešení společenských problémů, které přinese prospěch, co největšímu počtu lidí, aniž by bral ohled na jejich primordiální charakteristiky. V této situaci by pro každého měla platit co nejvyšší míra svobod a šancí na společenské uplatnění. Sociální a politické nerovnosti jsou z tohoto pohledu ospravedlnitelné pouze tehdy, pokud přinášejí výhody i těm

nejméně zvýhodněným, tedy těm, kteří se nacházejí nejnižší na společenském žebříčku. Rawls svojí teorií spravedlnost v podstatě znovu formuluje a aktualizuje klasickou společensko-smluvní teorii, jak ji nacházíme kupříkladu v díle Immanuela Kanta. I s důrazem na tzv. „zlaté pravidlo“ nebo Kantův kategorický imperativ, který stanovuje, že mírou společenského jednání se mohou stát pouze ta pravidla, která si mohou nárokovat obecnou platnost. Zásadním problémem tohoto přístupu ale zůstává stále otevřená otázka: jsme schopni odhlédnout od konkrétních vlastností, které utvářejí naše životy? Jsme schopni odložit tradici, která je formuje a je bez konkrétní tradice vůbec jakékoli etické uvažování představitelné? Rawls aktualizuje východiska liberálního myšlení pro současnost, na základní otázky ale nedává zcela přesvědčivou odpověď.

Robert Nozick (1938-2002)

Pokud Johna Rawlse můžeme označit za reprezentanta středového, pokrokového liberalismu, je Robert Nozick naopak představitelem *libertariánství* – odnože liberalismu, která více než rovnost ve společnosti zdůrazňuje osobní svobodu a škodlivost regulací pro společenský život. Základní Nozickova práce *Anarchie, stát a utopie (Anarchy, State and Utopia)* vyšla v roce 1974. Nozick v ní především hájí tezi o iluzornosti a utopičnosti našich představ o rovnosti. Rozdílnost lidí, ve výchozím životním postavení, v talentu i v tom, jak se svojí svobodou nakládají, je taková, že jakékoli snahy o absolutní vyrovnání společenských rozdílů musí skončit projekty sociálního inženýrství. Nozick zdůrazňuje, že jakýkoli zásah do vlastnických práv ve prospěch slabších musí být vždy pečlivě a důkladně ospravedlněn.

Nozick nevnímá nerovné rozdělení statků ve společnosti jako apriorně nespravedlivé, jako důsledek nespravedlivých společenských struktur. Spravedlnost podle jeho názoru spočívá v tom, že každý může prokázat nárok na to, co vlastní. Pro spravedlnost je tedy rozhodující, že k nabytí majetku došlo na základě právních norem. Pro Nozicka je tedy klíčovou hodnotou vztahující se k spravedlnosti lidská svoboda – každý má svobodu majetku nabývat a většina snah tuto svobodu regulovat je vedena utopickými snahami a v posledku spíše škodí, než aby byla ke prospěchu života společnosti.

Nozickova teorie proto chápe přerozdělování ve společnosti spíše jako nespravedlivé, zatímco Rawlsova teorie dává přednost rovnosti nejenom ve sféře právních norem a pravidel, ale také v sociální sféře. Pro Rawlse platí, že nerovnosti mají být odstraňovány, pokud nemůže být prokázáno, že jsou výhodné pro slabší členy společnosti. Jak ale upozorňují kritici těchto přístupů, jsou obě teorie příliš úzce svázané s přepjatým individualismem moderního myšlení. Koncept společenské smlouvy vnímá jednotlivce pouze jako izolovanou individualitu a nepřikládá přílišnou důležitost přirozenému společenství a tradici, do níž je zasazen. Z autorů, kteří Rawlse a Nozicka kritizují z pozic, které bychom mohli označit jako komunitaristické, tedy zohledňující přirozené členství člověka v politickém společenství, komunitě, můžeme zmínit např. skotského filosofa Alasdaira MacIntyry¹⁴ nebo amerického politického filosofa Michaela Sandela.

Naše úvahy o spravedlnosti můžeme uzavřít připomínkou toho, že spravedlnost tvoří základ společenského života, ale společenský život se jí zdaleka nevyčerpává. Pokud je právo a spravedlnost jistým společenským minimem, základem, který společnost potřebuje ke svému fungování, neměli bychom zapomínat ani na maximum společenských hodnot ztělesněných především v principu solidarity a společenské lásky.

¹⁴ MacINTYRE, A. *Ztráta ctnosti, k morální krizi současnosti*. Praha, OIKOYMENH, 2004, s. 284-297.

Sociální láska a solidarita jistě nemůže být vynucována politickými nástroji a předpisy. Bez její existence by se ale vzájemné soužití ve společnosti proměnilo v pouhé mechanické vypočítávání vzájemných nároků. Pokud si představíme život společnosti bez charitativní práce, dobrovolného nasazení ve prospěch slabých a opuštěných, solidarity k utlačovaným, získáme tvrdou a stoickou vizi společnosti. Společenský život nevychází pouze ze spravedlnosti, ale i z lásky a milosrdenství.

Kontrolní otázky

1. Definujte vztah práva a etiky. Proč můžeme hovořit o právu jako o minimu morálky?
2. Jak rozumíte termínu sociální a politická spravedlnost?
3. Představte koncepci spravedlnosti u Johna Rawlse a Roberta Nozicka.
4. Z čeho vychází kritika obou těchto koncepcí např. u Alasdaira MacIntyry?

Souhrn

Kapitola se zaměřuje na vzájemný vztah práva a politické a sociální etiky. Představuje právo jako důležitou součást uvažování o politické etice. Právo z tohoto pohledu nepředstavuje pouze soustavu technických norem, ale odráží základní etické hodnoty dané společností. Kapitola dále představuje hlavní moderní koncepce politické a sociální spravedlnosti, zejm. v díle Johna Rawlse a Roberta Nozicka. Ukazuje na základní napětí a dilema mezi hodnotami rovnosti a spravedlnosti, které tvoří základ uvažování o politické a společenské spravedlnosti.

Literatura

MacINTYRE, A. *Ztráta ctnosti, k morální krizi současnosti*. Praha, OIKOYMENH, 2004.

NOZICK, R. *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia, 2015.

RAWLS, J. *Právo národů*. Praha: Filosofia, 2009.

RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

SANDEL, M. *Spravedlnost, co je správné dělat*. Praha: Karolinum, 2015.

8 Etika vnitřní politiky: demokratický právní stát a právo na odpor vůči státu

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o roli státu v demokratické politice.
- Získáte přehled o základních principech fungování demokratického právního státu.
- Budete schopni definovat právo na odpor vůči státu.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- stát
- politické společenství
- právní stát
- demokracie
- smíšený systém
- právo na odpor
- občanská neposlušnost

Za tři základní hodnoty směřující k obecnému dobru můžeme označit svobodu ve vnitřní politice, spravedlnost v hospodářské a sociální politice a mír v mezinárodní politice. V následující kapitole se zaměříme na problematiku vnitřní politiky a na roli, jíž v ní zastává stát.

8.1 Místo státu v politickém společenství

Místo státu v politickém životě představuje jeden z nejdůležitějších, ale možná také nejproblematictějších bodů politické etiky. Stát a státní aparát představuje rozhodující řídicí sílu v politickém společenství, do značné míry určuje jeho fungování a směřování. Nese zodpovědnost za vykonávání veřejných politik a za udržení míru, svobody a stability ve společnosti. Na druhou stranu moderní demokratická politika vychází z přesvědčení, že státní mocí se život společnosti zdaleka nevyčerpává. Stát je zde chápán spíše jako podpůrný systém, který má podporovat život občanské společnosti, jež je na státu do značné míry nezávislá. Tato představa odráží privatizaci obecného dobra, k níž v moderních demokraciích dochází: protože společnost složená z jednotlivců na základě společenské smlouvy již nemůže sledovat společný, závazně a autoritativně stanovený cíl – obecného dobra, přestává být stát nositelem tohoto dobra a přenechává jej soukromé iniciativě občanů sdružených v občanské společnosti.¹⁵

Stát proto můžeme chápat ve dvou základních významech – v jednom, užším označuje vládní aparát, státní správu, které existuje do značné míry v protikladu k občanské společnosti. Na druhé rovině, v širším slova smyslu můžeme označení stát použít pro celé

¹⁵ Ke kritice tohoto přístupu, srov. SCHINDLER, D. C. *The Politics of the Real*. New Polity Press, 2021.

společenství občanů žijících na určitém území. Tento význam slova stát naznačuje užší a organičtější propojení mezi státním aparátem a občanskou společností.

Konečným cílem existence státu je bezesporu obecné dobro, jakkoli je tato představa mnohdy obtížně slučitelná s liberální politickou teorií. Z tohoto finálního cíle pak vyplývá péče o zajištění důstojnosti a svobodného rozvoje každé lidské osoby, která je součástí daného státního společenství. Na konkrétnější rovině to znamená zajištění vnitřního a vnějšího míru, práva a pořádku potřebných k osobnímu rozvoji. Při respektování principu subsidiarity a svébytnosti nižších společenských jednotek se státní aparát podílí také na rozvoji ekonomického, sociálního a kulturního života.

8.2 Demokratický právní stát

Podoba státního uspořádání procházela v dějinách západní kultury celou řadou historických proměn. Jen velmi obtížně můžeme hovořit o jedné, ideální podobě státního uspořádání. Ostatně již Aristoteles rozeznává bytostnou pluralitu politických zřízení a nezbytnost respektovat při vytváření ústavy konkrétního politického společenství jeho přírodní, geografické, ekonomické, společenské a kulturní charakteristiky¹⁶. Na druhou stranu neplatí při hodnocení státního uspořádání jednoduchý princip kulturního nebo morálního relativismu. Uspořádání státu není vydáno libovůli politického společenství, ale musí vždy respektovat obecné principy sociální a politické etiky, o nichž jsme hovořili v předcházejících kapitolách.

Přestože konkrétní podoba státního uspořádání může být velmi rozmanitá, zdá se, že v podmínkách industriální, pozdně moderní společnosti představuje základní východisko pro uvažování o legitimním státním uspořádání myšlenka *demokratického právního státu*.

Je nutné si uvědomit, že prosté označení *demokratický* může být v tomto případě zavádějící. Pokud hovoříme o moderních demokraciích, nemáme na mysli čistou, přímou podobu demokracie, v níž by absolutní suverenity bez výhrady náležela pouze lidu, který by přímo vykonával vládní moc. Spíš můžeme pozorovat formu *smíšeného politického systému*, který v sobě odráží a propojuje mnohdy protichůdné principy politického života. Na tomto místě se opět můžeme odvolat na Aristotelovo politické myšlení, které chápalo smíšený politický řád, jako tu nejlepší formu vlády.¹⁷

Co máme na mysli, pokud označujeme moderní demokracii za smíšený systém vlády? Na jedné straně jde o systém, který jednoznačně vychází z konceptu suverenity lidu – je to politické společenství, které si ve svobodných a rovných volbách volí své představitele. Vláda tedy jednoznačně vychází z vůle lidu a je jí, zprostředkovaně skrze zvolené zastupitele, odpovědná. V tomto bodě můžeme hovořit o demokracii.

Na straně druhé ale vnímáme řadu omezení čistě demokratických principů. Suverenity lidu není absolutní – vždy je vztažena k hodnotám obecného dobra, mezi něž na prvním místě patří důstojnost a práva lidských osob i práva různých skupin, z nichž se společnost skládá. Vůle lidu tedy musí respektovat základní hodnoty a principy, které utvářejí život společnosti, jakými jsou svoboda jednotlivce, ochrana menšin ve společnosti, solidarita s vyloučenými a slabými.

Mezi další principy, které charakterizují moderní demokracii a které do určité míry oslabují její čistě demokratický charakter je dělba moci. Zvolený zastupitelský orgán (parlament) ve svých rukou nesoustředí veškerou moc, ale ta je rozdělena do tří oddělených, ale vzájemně provázaných větví – moci legislativní, výkonné a zákonodárné.

¹⁶ ARISTOTELÉS. *Politika I*. Praha: Rezek, 1999, s. 135-167.

¹⁷ ARISTOTELÉS. *Politika*, s. 135-137, 156-157.

Z nich především posledně zmíněná je s vůlí lidu svázána velmi volně a jejím primárním účelem je zajištění zachování platného práva, včetně základních hodnotových norem společnosti vtělených do ústavy.

8.3 Právo na odpor vůči státu a občanská neposlušnost

Stát, potažmo státní správa hraje nezastupitelnou úlohu při směřování politické společnosti k obecnému dobru. Existuje ale možnost postavit se státu na odpor, pokud v této roli zásadním způsobem selhává? K jednomu z klíčových principů života svobodné společnosti patří, že dává svým členům možnosti vyjádřit a projevit svůj nesouhlas a odpor k nespravedlivému konání státu. Proti bezprávnému jednání státních orgánů je možné se postavit odíráním poslušnosti vůči určitému zákonu na individuální nebo kolektivní rovině (stávková, bojkot apod.). Vedle pasivního odporu vyjádřeného bojkotem určitých norem leží možnost aktivního odporu vůči státu, který může vést až k použití otevřeného násilí.

Při promyšlení možnosti odporu vůči konání státu je vždy nutné pečlivě vážit kritéria tohoto odporu. Obecně můžeme říci, že pokud určitý zákon nebo nařízení požaduje něco zjevně nemravného, pak je individuální pasivní odpor vždy mravním příkazem. Odepření poslušnosti se stává povinností svědomí a musí být zachováno i v nesnadné situaci spojené s vydáním příkazu. Kolektivní odpor, např. v podobě stávkové, vždy otevírá otázku, zda při něm nemůže dojít k ohrožení a poškození nevinných členů společnosti, např. v případě výpadku zdravotnických služeb.

Ještě jemnější rozlišování vyžaduje možnost aktivního odporu vůči vládě. Ten ruší vnitřní mír ve společnosti a zpravidla ohrožuje nevinné. Vždy proto musí platit, že se jedná o situaci trvalého bezpráví ze strany státních orgánů, hrubé porušování lidských práv a poškozování obecného dobra. Při tom již byly vyčerpány všechny legální možnosti nápravy a existuje oprávněná naděje na úspěch odporu. Prostředky násilí musí být vždy omezeny na nutnou míru.

Proti svobodnému právnímu státu je násilný aktivní odpor v podstatě téměř vždy neospravedlnitelný, protože poskytuje další náležitě možnosti nápravy (volební právo, existence opozice, nezávislého soudnictví, svoboda slova a shromažďování atd.). Ani neposlušnost vůči jednotlivým zákonům v podobě tzv. občanské neposlušnosti se nemůže stát standardním nástrojem politiky v demokratickém státě. Má vždy spíše symbolický charakter v podobě omezeného, veřejného demonstrativního porušování zákonů, které má poukázat na selhání státu v určité přesně vymezené oblasti (např. v případě rasismu).

Kontrolní otázky

1. Představte místo státu v politickém životě.
2. Jaké základní principy definují demokratický právní stát?
3. Co je myšleno termínem smíšený politický systém?
4. Za jakých podmínek existuje právo občanů na odpor vůči státu a občanskou neposlušnost?

Souhrn

Kapitola představuje klíčovou roli státu při řízení politického života a vztah mezi státem a občanskou společností, který tvoří jeden ze základních pilířů liberálně-demokratického politického myšlení. Představuje také základní hodnotová východiska demokratického právního státu a definuje právo občanů na odpor vůči státu a občanskou neposlušnost.

Literatura

ARISTOTELÉS. *Politika I.* Praha: Rezek, 1999.

KYSELA, J. Právo na odpor a občanskou neposlušnost. Brno: Doplněk, 2006.

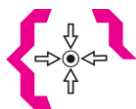
PŘIBÁŇ, J. *Právo a dobro v ústavní demokracii: polemické a kritické úvahy.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.

SCHINDLER, D. C. *The Politics of the Real.* New Polity Press, 2021.

THOREAU, H. D. *Občanská neposlušnost a jiné eseje.* Praha, Litomyšl: Paseka, 2014.

9 Etika a ekonomie

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o místě hospodářského života a ekonomie v politické a sociální etice.
- Budete schopni definovat základní východiska i rozdíly mezi kapitalismem, socialismem a sociálně tržním hospodářstvím.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• Ekonomika	• Socialismus
• Etika ekonomie	• Sociálně tržní hospodářství
• Kapitalismus	

V předposlední kapitole distanční opory pouze stručně připomene některé hlavní body ze vztahu etiky a ekonomie, etiky a hospodářské politiky. Základním východiskem pro naše uvažování bude přesvědčení, že ekonomický a hospodářský život tvoří zcela oddělenou a izolovanou sféru života. Chceme je naopak chápat jako organickou součást společenského a politického života. Vztahují se na ně proto všechny principy, o nichž jsme hovořili v předcházejících kapitolách. I ekonomika musí respektovat neodňatelnou lidskou důstojnost a obecné dobro, k němuž směřuje život politického společenství. Ekonomická činnost není čistě utilitárním podnikáním, jehož cílem je maximalizovat zisk a racionalizovat výrobu. I hospodářská aktivita musí směřovat k integrálnímu rozvoji lidské osoby a politického společenství a respektovat přitom udržitelnost tohoto rozvoje, především s ohledem na ekologickou udržitelnost a ochranu přírodních zdrojů.

9.1 Kapitalismus a socialismus

Kapitalismus

Moderní politické ideologie, jimiž jsme se zabývali ve čtvrté kapitole, v sobě obsahovaly i důležitou dimenzi řízení hospodářství a ekonomického života. V souvislosti s klasickým liberalismem a na pozadí industriální revoluce 19. století se vytvořila koncepce kapitalistického hospodářství. Vychází z přesvědčení o nedotknutelnosti individuální svobody a soukromého vlastnictví. Kapitalistické myšlení výrazně přispělo k bouřlivému hospodářskému rozvoji západního světa a má svůj nezastupitelný podíl na pokroku a bohatství, kterého se v té době podařilo dosáhnout. Jeho součástí ale byla i neopomenutelná negativa: nedostatečná ochrana slabších účastníků ekonomického života, dělníků, žen a dětí, přehlížení nezbytnosti sociální politiky i ochrany veřejných

statků. Kapitalismus do značné míry absolutizoval autonomii hospodářství a nepřihlížel k nutnému provázání ekonomické aktivity s celkovým rozvojem dobrého lidského života.

Socialismus

Odpovědí na neduhy kapitalismu a neutěšené postavení dělníků v bouřlivě se rozvíjející industriální společnosti měla být socialistická ekonomická teorie. U jejích teoretických východisek jsme se již zastavili při naší diskuzi o marxismu. Zde jen znovu připomeňme její problematické pojetí člověka. Socialismus nepřihlíží ke svobodě a důstojnosti člověka jako osoby. Jeho řešení ekonomických a politických problémů přehlíží tajemství lidské osoby a místo toho se soustředí na technická a strukturální řešení. Člověk je v socialistickém myšlení produktem společenských vztahů.

9.2 Sociálně tržní hospodářství

Jedním z možných východisek limitů kapitalistického i socialistického ekonomického myšlení je sociálně tržní hospodářství, které se uplatňovala kupříkladu v poválečné obnově německého hospodářství v 50. a 60. letech 20. století. Sociálně tržní hospodářství si uvědomuje důležitost tržního hospodářství, svobodné ekonomické výroby a výměny. Myšlenka svobodného trhu vychází ze svobody a autonomie jednotlivce, která je fundamentální součástí filosofického konceptu lidské osoby.

Na druhou stranu si sociálně tržní hospodářství všímá toho, že ekonomická aktivita nemůže být samoučelná, ale musí přihlížet k dobru lidského života. Ne všechny statky je možné rozdělovat na čistě tržním principu. Pokud hovoříme kupříkladu o zdravotnictví nebo školství, dotýkáme se tak zásadních oblastí integrálního rozvoje lidské osoby, v nichž čistě tržní principy selhávají. Svobodný trh zároveň předpokládá politický řád a regulující instituce, které zajistí základní spravedlnost tržního uspořádání. A v pozadí právního řádu, jak bylo patrné z našeho výkladu o vztahu práva a morálky, stojí hlubší etické a morální principy, bez jejichž existence se ekonomický život proměňuje v bezuzdný boj jednotlivých aktérů mezi sebou.

Je tedy zřejmé, že svobodné tržní hospodářství představuje základní a zásadní princip ekonomické aktivity. Bez jeho spojení s vnějším politickým a mravním řádem, který jej přivádí k sociální spravedlnosti, se z něj ale stává destruktivní a odlidšťující nástroj bezcílné ekonomické činnosti.

Kontrolní otázky

1. Jaké základní etické principy musíme uplatňovat při hodnocení ekonomické a hospodářské činnosti?
2. Definujte základní principy kapitalistického hospodářství.
3. Charakterizujte hlavní principy a rozdíly mezi socialismem a sociálně tržním hospodářstvím.

Souhrn

Kapitola představuje vztah etiky a ekonomického života. Upozorňuje především na skutečnost, že ekonomická aktivita vždy musí sloužit cíli integrálního rozvoje lidského života. Dále se zaměřuje na hlavní moderní ekonomické doktríny – principy kapitalismu a socialismu. Zároveň si všímá i úsilí o nalezení „třetí cesty“ mezi kapitalismem a socialismem, např. v podobě sociálně tržního hospodářství.

Literatura

MLČOCH, L. *Ekonomie důvěry a společného dobra: Česká republika v Evropské unii, pokus o nástin perspektiv*. Praha: Karolinum, 2006.

MARX, R. *Kapitál, plaidoyer pro člověka*. Praha: Academia, 2013.

MOLITOR, B. *Etika hospodářství*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1998.

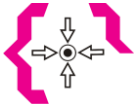
RICH, A. *Etika hospodářství I*. Praha: ISE, 1994.

RICH, A. *Etika hospodářství II*. Praha: ISE, 1994.

ZAPALA, R. *Komunismus, kapitalismus, společenství*. Praha: Nové město, 1993.

10 Etika sociální politiky

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o místě etické myšlení v sociální politice.
- Budete schopni definovat základní prvky vytvářející sociální politiku.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• Sociální politika	• Sociální pojištění	• Ochrana zaměstnanců
• Sociální etika	• Sociální znevýhodnění	• Nezaměstnanost
• Integrovaný rozvoj	• Sociální zabezpečení	• Chudoba

Etika hospodářského života úzce souvisí s etikou sociální politiky. Jak jsme se pokusili naznačit v předcházející kapitole, ekonomika nemůže z hlediska sociální a politické etiky představovat cíl sám o sobě. Cílem lidského života a cílem politického života není maximalizace ekonomického výkonu, ale integrovaný rozvoj lidského společenství. Svoboda ekonomického života proto musí být provázána se vzájemnou solidaritou. Tu ve společnosti zajišťuje především sociální politika.

Přestože solidarita představuje důležitou součást politického života, nepřestane asi nikdy být její přesné nastavení spornou otázkou praktické politiky. Do jaké míry má být solidarita vynucovaná zákony a do jaké míry má jít o dobrovolný příspěvek jednotlivých občanů? Konkrétní podoba společenské solidarity bude vždy vycházet z konkrétních historických, sociálních a politických podmínek. Na tomto místě chceme pouze připomenout, že distribuce výsledků ekonomické činnosti ve prospěch znevýhodněných skupin ve společnosti v žádném případě neznamená omezení svobody trhu a podnikání. Skutečná svoboda není nikdy individuální svévolí, ale vždy musí být uvedena do vztahu k dobru lidského života.

I na čistě praktické a utilitární rovině je ale sociální politika důležitou součástí ekonomického uvažování. Zmenšování společenských a ekonomických rozdílů zvyšuje stabilitu společnosti a dále přispívá k jejímu rozvoji. Sociální politika je proto něčím více, než jen nápravou škody, které zanechá tržní hospodářství. Je spíše jeho vnitřní součástí, která přispívá k celkovému rozvoji společnosti.

Mezi základní principy sociální politiky patří princip sociálního pojištění, který se v evropské politice postupně uplatňoval již od konce 19. století. Vytváří sociální zabezpečení pro ty, kteří se z řady důvodů - nemoci, stáří, nezaměstnanosti, rodičovství – nemohou zapojit do ekonomické aktivity. Součástí sociální politiky je ale také přímé potírání chudoby a sociálního znevýhodnění pomocí sociální péče a pomoci.

Ke konkrétním nástrojům sociální politiky pak patří politika ochrany zaměstnanců – ochrana žen a dětí, státní dozor v průmyslu, zákony o pracovní době, ochrana před

výpovědí. Dále pak politika sociálního zabezpečení – sociální pojištění, sociální péče a sociální pomoc, zákonná péče o mládež a politika ovlivňující strukturu trhu práce – právo sdružovací a právo na stávku, uzavírání smluv o mzdových tarifech a závodní rady a spolurozhodování v podnicích.

Kontrolní otázky

1. Jaké jsou hlavní cíle sociální politiky?
2. Přibližte místo sociální politiky v rámci tržního hospodářství.
3. Co patří mezi hlavní nástroje sociální politiky?

Souhrn

Kapitola upozorňuje především na nutnost vyvážení čistě tržních mechanismů mechanismy společenské solidarity v oblastech, které není možné spravovat na základě tržních principů, jakými je například oblast zdravotnictví, školství, sociální ochrany. Sociální politika tak zásadním způsobem přispívá k solidaritě ve společnosti a vyrovnávání společenských nerovností. Mezi základní nástroje sociální politiky patří např. sociální pojištění a nástroje pro ochranu zaměstnanců.

Literatura

FISCHER, O. *Etika pro sociální práci*. Praha: Jabok, 2010.

RICH, A. *Etika hospodářství I*. Praha: ISE, 1994.

RICH, A. *Etika hospodářství II*. Praha: ISE, 1994.

SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: OIKOYMENH, 1996.

TOMEŠ, I. *Sociální správa, úvod do teorie a praxe*. Praha: Portál, 2009.

Název: Etická východiska transkulturní komunikace 4: Politická a sociální etika

Autor: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1718. publikaci.

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-784-8 (online; pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>